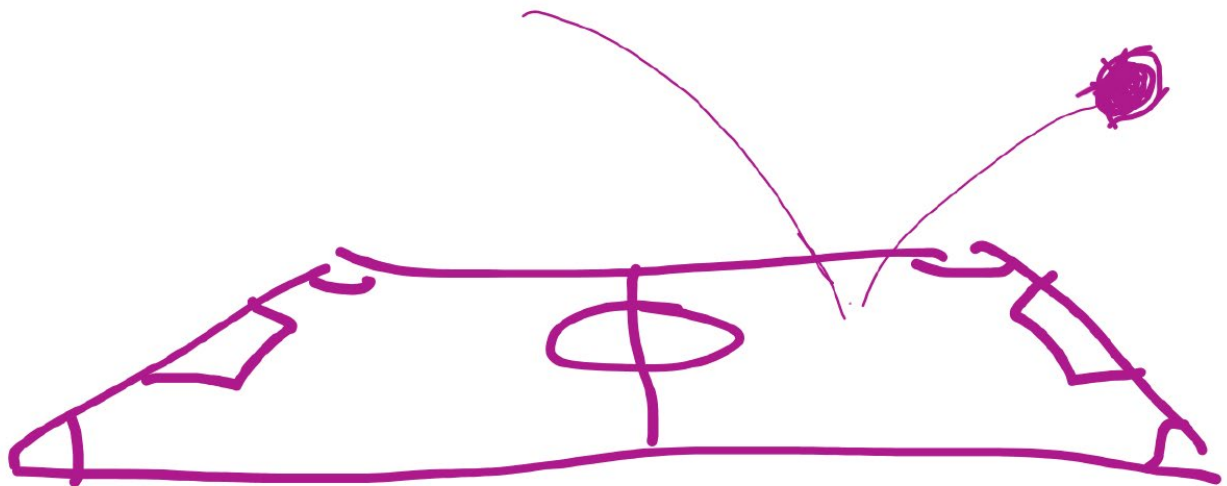

'It's all in the game'

Hoe het voetbalspel de ontwikkeling van communicatief handelen bij pupillen kan ondersteunen

Rob ter Horst

S8669031

Begeleidend docent: Dr. M. J. Becker

Aantal woorden: 18.601

17-07-2019

Scriptie ter verkrijging van de graad "Master of arts" in de filosofie Radboud Universiteit Nijmegen

Hierbij verklaar en verzeker ik, Rob ter Horst, dat deze scriptie zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen zijn gebruikt dan die door mij zijn vermeld en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken – ook elektronische media – is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden.

Plaats: Nijmegen

Datum: 11 juli 2019

De afbeelding op de titelpagina is gemaakt door de auteur van dit werkstuk.

Samenvatting

Plezier in het voetballen is voor pupillen niet langer vanzelfsprekend. Op basis van onderzoek heeft de KNVB wedstrijdvormen voor pupillen aangepast om het plezier in voetbal te verhogen. Door de wijzigingen zijn spelers samen verantwoordelijk voor een goed spelverloop. De vraag is of de nieuwe spelsituatie voor F-pupillen bijdraagt aan de ontwikkeling van het communicatief handelen. Om deze vraag te beantwoorden is de theorie van het communicatief handelen van Habermas beschreven, aangevuld met de idee van Rosanvallon van een pluralistische samenleving op basis van burgerparticipatie. Dit idee geeft invulling aan de reproductieve processen van het communicatieve handelen. Door in de nieuwe wedstrijdvorm participatie te concretiseren, krijgen reproductieve processen inhoud én pupillen de kans om zich te bekwamen in communicatief handelen.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	6
1.1	Aanleiding	6
1.2	Onderzoeksvraag	8
2	Het voetbalspel vanuit een ander perspectief bekeken	11
2.1	Inleiding	11
2.2	Literatuuronderzoek	11
2.3	Empirisch onderzoek	13
2.4	Conclusie en wijsgerige vragen	14
3	Communicatief handelen	17
3.1	Inleiding	17
3.2	Wereldperspectieven	18
3.3	Handelen, een typologie	22
3.4	Leefwereld	25
3.4.1	Leefwereld en het ontwikkelende kind	25
3.4.2	De situatie	27
3.4.3	De leefwereld: processen en componenten	29
3.5	Systemische integratie	33
3.5.1	Materiële reproductie	33
3.5.2	Kolonisering van de leefwereld	34
3.5.3	Het ontstaan van tegenbewegingen	36
3.5.4	Effect van communicatief handelen in de leefwereld	37
3.6	Conclusie	38
4	Rosanvallon en de gethematiseerde situatie	41
4.1	Inleiding	41
4.2	Het ontstaan van crises in de samenleving	41
4.3	Sociologische realiteit	44
4.3.1	Singulariteit	44
4.3.2	Wederkerigheid	45
4.3.3	Gemeenschappelijkheid	45
4.4	Politieke realiteit	47
4.4.1	Tegendemocratie	47
4.4.2	Politieke reflectie en deliberatie	48
4.5	Conclusie	49
5	Conclusie	52

5.1 Inleiding	52
5.2 Participatie.....	52
5.3 Socialisatie en singulariteit.....	53
5.4 Sociale integratie en wederkerigheid	54
5.5 Culturele reproductie en gemeenschappelijkheid	55
Bibliografie	57

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Spelplezier en ontwikkeling van voetbalvaardigheden¹ staan centraal in de visie van de KNVB, en zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het beheersen van voetbalvaardigheden komt het spelplezier ten goede en een hoger spelplezier motiveert jeugdige voetballers weer om voetbalvaardigheden zich eigen te maken. Daarnaast verhoogt spelplezier sportparticipatie. Voetballers blijven langer lid van hun voetbalvereniging.

Om het spelplezier te optimaliseren is het van belang dat het voetbalspel aansluit bij de ontwikkelingsfase van het kind. In de zoektocht naar de ideale wedstrijdvorm voor pupillen is er volop geëxperimenteerd met verschillende wedstrijdvormen zoals *Twin Games*, *Fair-Play* en 9 tegen 9. Het uitproberen van voetbalvormen heeft veel ervaring opgeleverd met betrekking tot de aansluiting van wedstrijdvormen op de ontwikkelingsfasen van jeugdige voetballers. Maar door het experimenteren met wedstrijdvormen is de afgelopen jaren het aanbod van het voetbalspel versnipperd. De versnippering van én de ervaring die is opgedaan met verschillende wedstrijdvormen zijn voor de KNVB de aanleiding geweest om onderzoek te doen naar optimale wedstrijdvormen die kunnen bijdragen aan de realisatie van haar visie. In het onderzoeksrapport: *Optimale wedstrijdvormen pupillen: Onder 6 tot en met onder 12* (Ruiven et al. 2016) wordt verslag gedaan van het onderzoek. In het onderzoeksrapport worden nieuwe spelregels voor F-pupillen voorgesteld. De verandering van spelregels betreft vooral het vervangen van de scheidsrechter en het op afstand plaatsen van toeschouwers, zoals ouders van spelers.

Als gevolg van de nieuwe spelregels worden F-pupillen zelf verantwoordelijk gemaakt voor het verloop van het voetbalspel. Het is niet de scheidsrechter die bepaalt of een bal over de lijn is gegaan of niet, maar spelers bepalen dat zelf, in onderling overleg. De spelers moeten het ook stellen zonder de goedbedoelde tactische aanwijzingen van ouders. Zij worden in de nieuwe wedstrijdvorm op ruime afstand van het voetbalveld geplaatst waardoor zij zich niet kunnen bemoeien met het spel. Doordat spelers verantwoordelijk zijn voor het verloop van het voetbalspel neemt het spelplezier toe en daarmee het optimaliseren van de voetbalvaardigheden van F-pupillen, aldus één van de conclusies in het rapport. De nieuw ontstane spelsituatie heeft in eerste instantie een voetbal-specifieke focus. Stel dat een speler een hoge bal met de hand aanraakt. Er is geen scheidsrechter die fluit of ouder die kort

---

¹ Onder voetbalvaardigheden worden handelingen met en zonder bal verstaan

uitlegt wat er volgens hem² is gebeurd. De spelers moeten in onderling overleg bepalen wat er heeft plaatsgevonden en hoe het spel verder moet gaan. Spelers analyseren en problematiseren de situatie en nemen vervolgens een gezamenlijk geaccepteerd besluit. Waarna het spel weer verder kan.

De vraag is of voetballers in de nieuwe spelsituatie alleen voetbaltechnische vaardigheden ontwikkelen. In de context van de nieuwe spelsituatie is verantwoordelijkheid van spelers voor het spelverloop geëxpliciteerd waardoor gemeenschappelijkheid en gezamenlijkheid manifest worden. Immers er moet in onderling overleg afstemming worden bereikt over onduidelijke voetbalsituaties. Maar dit zijn vaardigheden die ook van pas komen in een niet-voetbaltechnische context. Het lijkt erop dat voetballers ook, onbedoeld, de kans krijgen om competenties te ontwikkelen die ook buiten het voetbalveld van nut zijn. Het onderzoek van de KNVB sluit aan bij de *Sport Toekomst Verkenning* (Visser et al. 2016) uitgevoerd door het RIVM en het SCP. In deze toekomstverkenning, die zich uitstrekt tot 2040, wordt bekeken hoe sport in Nederland zich zou kunnen ontwikkelen en welke maatschappelijke tendensen daarvoor van belang zijn. Voor de toekomst van de Nederlandse sport zijn volgens de auteurs vier pijlers van belang:

- 1) meedoen, verenigingsleven en sociale cohesie bevorderen,
- 2) gezondheid bevorderen door te bewegen,
- 3) talenten ontwikkelen, presteren en prijzen winnen en
- 4) meeleven met onze sporters en het beleven van evenementen.

Het onderzoek van de KNVB valt voornamelijk binnen de derde pijler, waar het herkennen, ontwikkelen en volgen van talenten centraal staan. De vraag of de nieuwe spelsituatie ook breder maatschappelijk effect kan hebben over de invloed van de nieuwe spelvormen *buiten* de lijnen van het voetbalspel, valt onder pijler één; het bevorderen van sociale cohesie.

Volgens de schrijvers van de *Sport Toekomst Verkenning* leven we in een tijd van toenemende individualisering en informalisering. We hebben als burger zelf de mogelijkheid en verantwoordelijkheid om ons leven naar eigen goeddunken in te richten, en tonen ons daarbij minder afhankelijk van een (bureaucratisch) georganiseerde samenleving. In de sport is dat vooral te herkennen in mondige verenigingsleden en de toename van ongeorganiseerd sporten (Visser et al. 2016, 17). De burger als regisseur van haar eigen leven komt steeds meer centraal te staan. Deze zeggenschap heeft als gevolg dat de burger door de overheid wordt gezien als coproducent van voorzieningen aldus de onderzoekers. Zij merken op dat

---

² Waar hij/hem staat kan uiteraard ook zij/haar worden gelezen.

(mede)zeggenschap en eigen verantwoordelijkheid niet zo vanzelfsprekend zijn als ze lijken, 'Een tegengeluid is dat niet alle burgers competent of gemotiveerd zijn om actief te participeren. Te veel focus op de burger zelf kan leiden tot versterking van sociale ongelijkheid en ongenoegen als het steeds dezelfde burgers zijn die bepalen wat er gebeurt' (Visser et al. 2016, 23).

In de *Sport Toekomst Verkenning* wordt geconcludeerd dat er sprake is van een toename van mondige verenigingsleden, maar vervolgens wordt ook geconstateerd dat dat niet voor iedere sporter geldt. De ene sporter is mondiger dan de andere sporter schrijven de onderzoekers. Het verschil in mondigheid kan leiden tot sociale ongelijkheid als van de burger actieve participatie in de samenleving wordt verwacht. Georganiseerde sport is blijkbaar een context waarbinnen het al dan niet mondig zijn van leden opvalt.

1.2 Onderzoeksvraag

Dat roept de vraag op of, en zo ja wat sport kan bijdragen aan het vergroten van mondigheid van sporters. Vanuit deze vraag is het relevant te kijken naar de nieuwe regels voor de pupillen. De F-pupillen weten zich in een spelsituatie waarin ze niet alleen moeten voetballen, maar ook participeren in het spelverloop om het spel tot een goed einde te brengen. Om het spelverloop te bepalen zullen de spelers moeten discussiëren: argumenten aanhoren, vooroordelen benoemen, tegenargumenten inbrengen om vervolgens een gezamenlijk besluit te nemen. Voetballers moeten zich dus verhouden tot elkaar en deze verstandhouding expliciteren in het onderhandelen met de ander. Voetballers, zou je kunnen stellen, worden communicatief vaardiger. En het is juist het communicatief handelen waarmee inhoud wordt gegeven aan een betekenisvol leven. Volgens Habermas zijn we alleen in het communicatief handelen elkaars gelijken en kunnen we daarin op voet van gelijkwaardigheid open en eerlijk met elkaar communiceren. Communicatief handelen is gebaseerd op geldigheidsaanspraken die aangeven dat actoren de waarheid spreken, authentiek zijn en dat het handelen van actoren past binnen de geldende normen. Het zijn juist deze vooronderstellingen in de vorm van geldigheidsaanspraken die het mogelijk maken elkaar te verstaan en elkaar aan te spreken. De geldigheidsaanspraken maken het coördineren van handelen mogelijk én biedt actoren tegelijkertijd de mogelijkheid om dat handelen ter discussie te stellen.

Als het vergroten van de communicatieve vaardigheden het neveneffect van de nieuwe spelregels kan zijn dan rijzen enkele vragen. Hoe komen mogelijkheden voor voetballers om zich te bekwamen in genoemde competenties tot stand? Op welke wijze zou

men zich tot elkaar moeten verhouden zowel in het veld als daarbuiten? Dragen de nieuwe spelregels voor pupillen bij aan een betere onderlinge verstandhouding? Op basis van deze vragen is de onderzoeksvraag geformuleerd. Zij luidt: 'In welke mate dragen de nieuwe spelregels van de KNVB voor F-pupillen bij aan de ontwikkeling van communicatieve vaardigheden die in de hedendaagse samenleving van belang zijn?'

De onderzoeksvraag wordt uitgewerkt aan de hand van de volgende deelvragen:

1. Wat is de achtergrond van de nieuwe spelsituatie voor F-pupillen?
2. Wat houdt communicatief handelen bij Habermas in?
3. Op welke wijze draagt het communicatieve handelen bij aan hoe men zich tot elkaar zou moeten verhouden?
4. Welke uitgangspunten zijn van belang voor de situatie waarin voetballers zich kunnen bekwamen in communicatief handelen?

In hoofdstuk twee wordt de eerste deelvraag uitgewerkt aan de hand van het onderzoeksrapport van de KNVB. Het rapport heeft, logischerwijze, een sterk voetbal specifieke focus. Deelvraag twee wordt uitgewerkt aan de hand van de begrippen wereldperspectief, verschillende typen van handelen, leefwereld en systemische integratie. Habermas beschrijft drie verschillende wereldperspectieven (en de daaraan gekoppelde handelingstypen) die aan de geldigheidsaanspraken ten grondslag liggen: een objectieve wereld, normatieve wereld en subjectieve wereld. Het onderkennen van deze perspectieven in het handelen maakt communicatief handelen mogelijk. Dat communicatief handelen niet vanzelfsprekend is wordt duidelijk in de beschrijving van de leefwereld en specifiek systemische integratie. De leefwereld ontwikkelt zich door systemen van symbolische reproductie en materiële reproductie. Symbolische reproductie is gericht op het verwerven, doorgeven en bediscussiëren van culture kennis. Materiële reproductie is gericht op het realiseren van privédoeleinden van actoren. Subsystemen als economie en staat faciliteren materiële reproductie. Doordat deze subsystemen steeds meer verweven raken in de leefwereld komt communicatief handelen onder druk te staan. De beschrijving van deze begrippen en hun samenhang is de basis voor beantwoording van deelvraag drie, hoe men zich zou moeten verhouden tot elkaar, zowel op het voetbalveld als daarbuiten. De uitwerking van deelvraag vier gebeurt aan de hand van de idee van een pluralistische samenleving van Rosanvallon. Deze opvatting vormt een aanvulling op de monistische opvatting van de samenleving van Habermas. Rosanvallon constateert twee crises in de samenleving: doorgesloten individualisering en verwijdering tussen burger en politiek. Burgerparticipatie lijkt een oplossing te zijn. Voor de eerste crisis werkt hij participatie uit

aan de hand van de begrippen: singulariteit, wederkerigheid en gezamenlijkheid. De begrippen zijn een aanvulling op de beschrijving van de reproductieve processen van het communicatieve handelen van Habermas: socialisatie, sociale integratie en culturele reproductie. Voor de tweede crisis thematiseert hij participatie aan de hand van tegendemocratie. Tegendemocratie is een nuancering van systemische integratie en een concretisering van de mogelijkheid van het ontstaan van tegeninstituties bij Habermas. Burgerparticipatie, in de vorm van tegendemocratie is formeel juridisch georganiseerd en gericht op legitimering van het politieke bedrijf. Democratie heeft de vorm van een geïstitutionaliseerd conflict aldus Rosanvallon. Met deze opvatting expliciteert hij de uitgangspositie van het handelen op basis van wederzijds begrip, een situatie die volgens actoren moet worden herzien. Het resultaat van communicatief handelen, de reproductieve processen, krijgt inhoud door de begrippen singulariteit, wederkerigheid en gezamenlijkheid. Deze constatering is de aanleiding voor de uitwerking van de eindconclusie. Door in de nieuwe wedstrijdvorm participatie te thematiseren aan de hand van deze begrippen krijgen pupillen de kans om zich te bekwamen in communicatief handelen én wordt de maatschappelijke waarde van handelen op basis van wederzijds begrip benadrukt. Hieronder wordt allereerst de uitwerking van deelvraag één beschreven: wat is de achtergrond van de nieuwe spelsituatie voor F-pupillen?

2 Het voetbalspel vanuit een ander perspectief bekeken

2.1 Inleiding

Het onderzoek van de KNVB is gericht op het verkrijgen van inzicht in de meest optimale wedstrijdvormen die bijdragen aan het realiseren van de doelstelling, namelijk 'ontwikkeling van spelplezier en een optimale ontwikkeling voor een jeugdspeler in de gehele voetbalpiramide' (Ruiven et al. 2016, 17). Daarvoor is inzicht nodig in de voetbal gerelateerde activiteiten per ontwikkelingsfase van het kind én inzicht in de inrichting van competitieve voetbalactiviteiten.

Allereerst is door de KNVB een literatuuronderzoek uitgevoerd. Er is specifiek gekeken naar de persoonlijke voorwaarden van het voetballende kind, de taakvoorwaarden en de omgevingsvoorwaarden met betrekking tot het voetbalspel. Vervolgens hebben de onderzoekers de resultaten van het literatuuronderzoek empirisch getoetst bij de doelgroep (kinderen van 6 tot 12 jaar) in de vorm van spelobservatie en interviews, en onder stakeholders als bestuursleden, ouders en trainers.

2.2 Literatuuronderzoek

In het onderzoeksrapport wordt de ontwikkeling van het voetballende kind onderverdeeld in de volgende fasen:

- 1) 5 tot 7 jaar. In deze fase zijn kinderen vooral op zichzelf gericht en expressief in hun uitingen. Kinderen moeten veel spelen om voetbalvaardig te worden. De nadruk ligt vooral op het 'ik en de bal'. Het is van belang dat er veel en gevarieerde spelmomenten worden aangeboden.
- 2) 7 tot 9 jaar. Hoewel de kinderen in deze fase nog steeds op zichzelf zijn gericht is de eerste aanzet tot samenspel herkenbaar. Daarnaast worden kinderen motorisch (voetbal)vaardiger. Hier geldt ook dat er veel spelmomenten moeten worden aangeboden.
- 3) 10 tot 12 jaar. In deze fase wordt samenspelen belangrijk. De spelers krijgen inzicht in de wedstrijdverhoudingen zoals medespeler, tegenstanders en positie spel. De combinatie tussen technische vaardigheden en spelinzicht is bepalend voor de spelrijpheid en de beslissingsvaardigheid. (Ruiven et al. 2016, 26).

Beslissingsvaardigheid, door de onderzoekers in het onderzoeksrapport zo expliciet genoemd, wordt gedefinieerd als: 'het vermogen om essentiële informatie vanuit de omgeving op te nemen, te interpreteren en daar vervolgens de concrete actie aan te koppelen' (Ruiven et al. 2016, 19).

Aan de hand van enkele modellen is inzicht verkregen in de inrichting van wedstrijdvormen die ertoe leiden dat het spelplezier wordt verhoogd en de ontwikkeling van het talent wordt ondersteund.

Als eerste model is het 'Developmental Model of Sport Participation' beschreven. In dit model staat het verhogen van de sportparticipatie centraal door het aanbieden van meerdere sporten en het aanleren van sport specifieke vaardigheden op jeugdige leeftijd. Het sportaanbod is vooral informeel en non-competitief en wordt gekenmerkt door *deliberate play* activiteiten. *Deliberate play* activiteiten zijn ongestructureerde activiteiten die doorgaans worden geleid door de beoefenaars zelf en waarbij plezier het beoogde doel is. *Deliberate play* activiteiten voor jeugdspelers verhogen het plezier in sporten en de intrinsieke motivatie om te blijven sporten.

Voor de mogelijkheden met betrekking tot de inrichting van de wedstrijdvormen beschrijven de onderzoekers de 'constraints-benadering'. Aan de hand van deze benadering wordt onderzocht wat de invloed is van de interactie tussen persoonlijke voorwaarden, taakvoorwaarden en omgevingsvoorwaarden op het gedrag van voetballers.

Taak- en omgevingsvoorwaarden kunnen worden gemanipuleerd aldus de onderzoekers. Het beïnvloeden van de voorwaarden biedt mogelijkheden om wedstrijdvormen zo te ontwerpen dat ze optimaal aansluiten bij de betreffende ontwikkelingsfase van het voetballende kind (Ruiven et al. 2016, 21). Het manipuleren van de taakvoorwaarden geschiedt in alle levensfasen. Alleen ligt de focus in het begin meer op het ontwikkelen van technische vaardigheden en in de latere levensfase op de sociale interactie.

In het kader van de persoonlijke voorwaarden zijn de cognitief-psychologische en de sociaal-emotionele ontwikkeling van belang. Cognitief-psychologische ontwikkeling heeft betrekking op de toename van de informatie verwerkende capaciteit: het opslaan, verwerken, terughalen en toepassen van informatie. Naarmate de informatie verwerkende capaciteit toeneemt, kunnen kinderen meer complexe cognitieve functies uitoefenen. In het onderzoek worden specifiek executieve functies genoemd. Executieve functies zijn cognitieve functies die 'verantwoordelijk zijn voor processen als redeneren, een probleem oplossen en plannen' (Ruiven et al. 2016, 51). Hoewel deze functies zich door ontwikkelen tot laat in de puberteit, vinden de belangrijkste veranderingen plaats in de leeftijd van 7 tot 13.

Sociaal-emotionele ontwikkeling betreft de wijziging in interactie tussen het kind zelf en zijn omgeving. Kinderen zijn in toenemende mate in staat te wisselen van perspectief en zich in te leven in de ander. Dat heeft effect op de ontwikkeling van sociale vaardigheden als

samenwerken en het aangaan van relaties. 'Een kind gecentreerde, informele spelactiviteit is een optimale omgeving voor het ontwikkelen van sociale vaardigheden' (Ruiven et al. 2016, 54). Een ander belangrijk aspect bij sociaal-emotionele ontwikkeling betreft het herkennen van emotie. Door bij anderen de oorzaken en consequenties van bepaalde emoties te herkennen in combinatie met de specifieke context en/of normen, verhogen emotie geladen activiteiten de omgevingssensitiviteit. Emotie-geladen activiteiten leveren een bijdrage aan de ontwikkeling van voetbalvaardigheden, maar ook aan een beter begrip voor de ander.

2.3 Empirisch onderzoek

Bij navraag onder de doelgroep door de onderzoekers blijkt dat voetballers tot 7 jaar scoren het belangrijkste vinden. Voetbaltechnische handelingen als dribbelen en passen worden ook erg gewaardeerd. Bij jongere voetballers wordt ook het gewoon rennen op het voetbalveld genoemd. Rond 9 jaar komen daar ook positiespel en andere technische aspecten bij. Vanaf 10 jaar is samen plezier hebben van belang. Rond 11 en 12 jaar wordt het spelen in een team genoemd. De spelers hebben meer inzicht in het positiespel en kunnen elkaar aanvullen. De sociale kant van voetbal zoals het maken van vrienden en het samenspelen in een team maakt een groot deel uit van het plezier van het voetbal (Ruiven et al. 2016, 98). Belangrijk is ook de sensitiviteit voor de taakgevoeligheid en ieders bijdrage aan het teamspel. In de laatste fase worden taakvoorwaarden als positiespel en combineren meer van belang. Het zelf scoren verdwijnt meer naar de achtergrond ten faveure van het winnen.

De stakeholders zijn ondervraagd over de nieuwe spelvormen die in pilotvorm zijn uitgezet. Het betreft hier spelvormen met gewijzigde omgevingsvoorwaarden. De wijziging betrof het weglaten van de scheidsrechter zodat kinderen zelf moeten beslissen, het op afstand zetten van toeschouwers en het gezamenlijk plaatsnemen in het coachvak van de trainers van beide team om van daaruit het spel laten begeleiden. De stakeholders geven in meerderheid aan dat de scheidsrechter wordt gemist. Kinderen met de grootste mond blijken het spel te bepalen aldus de ondervraagden. Er ontbreekt sturing en regels worden niet altijd nageleefd. Volgens de ouders zijn de spelers te jong om de spelregels goed te interpreteren. De coaches geven aan dat het spel wel moet worden begeleid en dat dat goed samen kan. Het bevordert enthousiasme in het spel. Het feit dat het publiek op afstand is gezet van het speelveld wordt positief gewaardeerd. Het kleinere veld heeft als negatief gevolg dat oudere jaars beter uit de voeten kunnen en dominant zijn ten op zichte van jongere jaars (Ruiven et al. 2016, 104).

2.4 Conclusie en wijsgerige vragen

Hieronder worden conclusies beschreven en de eerste deelvraag uitgewerkt. De beschrijving van conclusies volgt de indeling van het rapport. Allereerst worden conclusies met betrekking tot het literatuuronderzoek beschreven, vervolgens conclusies die betrekking hebben op het empirisch onderzoek.

Wat opvalt in het literatuuronderzoek is dat naarmate de leeftijd van voetballers vordert de ander, zowel teamgenoot als tegenstander, belangrijk wordt in het samenspel. Zonder medespelers is er geen samenspel. Samenspel houdt in dat de voetballer zich moet verhouden tot de ander. Uiteraard voetbaltechnisch, maar ook niet-voetbaltechnisch. Teamgenoot en tegenstander zijn beide de ander, zowel binnen als buiten het veld. En het is juist in het contact met de ander dat je je kunt onderscheiden als individu en de eigen identiteit vormen.

Een andere interessante ontwikkeling die de onderzoekers noemen betreft de beslissingsvaardigheid van de voetballer. Beslissingsvaardigheid is in het kader van samenspelen interessant. In het rapport van de KNVB wordt beslissingsvaardigheid uiteraard gekoppeld aan voetbaltechnische vaardigheden. Maar het vermogen om essentiële informatie op te nemen, te interpreteren en op basis daarvan te handelen hoeft niet beperkt te worden tot het voetbalveld. De vaardigheden zijn van toepassing in iedere situatie waarin een actor zich moet verhouden tot andere groepen of collectieven. Ook de ander buiten het veld. Het vergroten van de beslissingsvaardigheid kan leiden tot grotere mondigheid van de voetballer. Mondigheid die volgens de onderzoekers van de RIVM in het rapport *Sport Toekomst Verkenning* (Visser et al. 2016) een positief effect heeft op de participatie van burgers.

Wat in de beschrijving van het 'Developmental Model of Sport Participation' opvalt, is dat het aanbieden van 'action-centered games' jeugdige spelers de mogelijkheid biedt om zich te bekwamen in positieve sociale interactie. Positieve sociale interactie uit zich vooral in een hoge mate van betrokkenheid in het spel en het maken van vrienden. Het voetbalspel wordt een mogelijke context waarbinnen kinderen ervaring kunnen opdoen met sociale vaardigheden als het omgaan met verschillen en conflicten (de ander hoeft niet altijd vriend te zijn). En het is juist de context van ongestructureerde *deliberate play* activiteiten die de gewenste structuur biedt aan voetballers om sociale vaardigheden te ontwikkelen.

De beschrijving van de 'constraints benadering' is in eerste instantie gericht op het ontwikkelen van motorische vaardigheden zoals voetbalvaardigheden. Door het manipuleren van een wedstrijdgeving worden voetballers uitgedaagd om net iets meer te geven,

waardoor voetballers zich beter motorisch kunnen ontwikkelen. Het is interessant om de 'constraints benadering' vanuit een breder perspectief te lezen. Het manipuleren van de voorwaarden van deze benadering heeft een positief effect op het vermogen om complexe cognitieve functies uit te oefenen, specifiek executieve functies die betrekking hebben op competenties als analyseren, het oplossen van problemen en plannen. Daarnaast vergroot het manipuleren van de voorwaarden van de 'constraints benadering' de omgevingssensitiviteit van pupillen. Voetballers kunnen beter wisselen van perspectief en zich beter inleven in de ander. Het vermogen om complexe cognitieve functies uit te voeren én het vergroten van de omgevingssensitiviteit zijn onmisbare vaardigheden in de communicatie van en met personen. Om in termen van Habermas te blijven, het manipuleren van voorwaarden van de 'constraints benadering' kan een positief effect hebben op het ontstaan van handelingsoriëntaties die zijn gebaseerd op wederzijds begrip.

Uit het empirisch onderzoek blijkt dat de sociale kant van het voetbalspel door de voetballers expliciet wordt gewaardeerd. Voetballen komt meer in het teken van gezamenlijkheid te staan. De verhouding ten opzichte van de ander op het voetbalveld wordt expliciet gemaakt en daarmee worden ook de mogelijkheden voor communicatief handelen manifest. De sociale kant van het voetbal verhoogt het spelplezier. Voor samenspelen zijn communicatieve vaardigheden zoals het vermogen om complexe cognitieve functies uit te voeren én omgevingssensitiviteit onmisbaar. Het vergroten van communicatieve vaardigheden als zodanig heeft dus invloed op het verhogen van het spelplezier. De relatie tussen spelplezier en communicatieve vaardigheden blijkt wederkerig. Maar het ontwikkelen van communicatief handelen op het voetbalveld blijkt niet vanzelfsprekend te zijn.

De stakeholders, die overigens zelf onderdeel zijn van de omgevingsfactoren en daarmee een beperking kunnen zijn, opteren juist voor meer sturing. Immers, regels worden niet goed geïnterpreteerd, kinderen met de grootste mond hebben het voor het zeggen en bij een kleiner veld kunnen oudere spelers beter uit de voeten dan jongere voetballers. De nieuwe wedstrijdvorm gaat volgens hen ten koste van het voetbalspel. Voor de context van het onderzoek van de KNVB lijken dit relevante argumenten, immers het voetbalspel moet worden aangeleerd. Toch sluiten de argumenten niet goed aan bij de *deliberate play* opzet van de nieuwe spelsituatie. Daarin staan naast het ontwikkelen van voetbaltechnische vaardigheden het plezier (dat zich onder andere uit in het maken van vrienden en samenspelen) centraal. En dat sluit aan bij het perspectief van de onderzoeksvraag van deze scriptie, waarin het communicatief handelen centraal staat. En dan blijkt de eigen rolopvatting van de stakeholders invloed te kunnen hebben op de ontwikkeling van het communicatief handelen

van pupillen, bijvoorbeeld tijdens de terugrit van een uitwedstrijd. Een ouder van één van de pupillen rijdt hen van een uitwedstrijd weer naar de eigen sportvereniging. Al rijdend evalueert hij de wedstrijd. Maar wat gebeurt er tijdens die evaluatie? De resultaten van het empirisch onderzoek van de KNVB bij de stakeholders doen vermoeden dat het uitgangspunt van de wedstrijdevaluatie niet het handelen op basis van wederzijds begrip van de voetballers zal zijn. Immers de mores van het voetbal moeten worden aangeleerd en communicatief handelen hoort daar (nog) niet bij. Om in termen van Habermas te blijven, het overdragen van culture kennis staat centraal en niet zozeer het bediscussiëren van die kennis om tot een nieuwe definitie van de situatie te komen op basis van gedeeld begrip.

De spelsituatie die is ontstaan door het toepassen van nieuwe spelregels voor F-pupillen lijkt ondanks de rolopvatting van de stakeholders mogelijkheden te bieden aan jonge voetballers om zich te bekwamen in sociale vaardigheden. Immers plezier in het voetballen zorgt voor een hoge mate van betrokkenheid en gemeenschappelijkheid bij voetballers. Voetballers zijn zelf verantwoordelijk voor een goed spelverloop. Door de ongestructureerde *deliberate play* activiteiten ontwikkelen voetballers een hogere mate van omgevingssensitiviteit, complexe cognitieve functies en gevoel voor vigerende waarden en normen. Tevens weten spelers zich beter te verstaan tot de ander in de vorm van samenwerken, en kan de ander dienen als referentie voor het vormgeven van de eigen identiteit. Voetballers ontwikkelen gevoel voor de wereld waarin ze leven en krijgen vat op de eigen mogelijkheden om aan die wereld vorm te geven. Communicatieve vaardigheden zijn hiervoor onmisbaar. Het zijn juist vaardigheden als bediscussiëren en herdefiniëren die een voetballer tot een communicatief handelende, mondige voetballer maakt. Met communicatief handelen wordt invulling gegeven aan een betekenisvol leven. Maar wat houdt communicatief handelen eigenlijk in? Welke voorwaarden zijn voor het ontwikkelen van communicatief handelen van belang? En op welke manier draagt communicatief handelen bij aan een betekenisvol leven en aan de samenleving?

3 Communicatief handelen

3.1 Inleiding

De naam communicatief handelen doet wellicht vermoeden dat communicatief handelen 'slechts' over communicatie tussen actoren gaat en niets meer. Het tegendeel is waar. Juist het communicatieve handelen biedt de mogelijkheid voor een betekenisvol leven. Habermas beschrijft met het communicatieve handelen hoe wij ons tot elkaar zouden moeten verhouden. Maar zijn theorie is meer dan dat. Hij beschrijft enerzijds een theorie over het communicatieve handelen gebaseerd op gelijkwaardigheid en geldigheidsaanspraken en anderzijds een theorie over de complexe moderne samenleving. En niet onbelangrijk, hij beschrijft vooral ook hoe dat handelen en die complexe samenleving zich tot elkaar verhouden.

Het communicatieve handelen lijkt op het eerste gezicht een reconstructie van gedeelde competenties en normatieve vooronderstellingen van handelende actoren te zijn. Het zijn immers deze vooronderstellingen en competenties die het actoren mogelijk maken betrokken te zijn op gemeenschappelijke communicatieve praktijken en discoursen (Bohman 2017, 5). Zonder een arsenaal aan gedeelde veronderstellingen en overtuigingen zou de onderlinge verstandhouding tussen actoren moeizaam tot stand komen. Immers betrekkingen tussen mensen zouden steeds opnieuw moeten worden bevestigd. Het handelen op basis van onderlinge verstandhouding vindt plaats in een voor actoren betekenisvolle context. Deze context noemt Habermas de leefwereld. In het kader van de onderzoeksvraag van deze scriptie is de voetbalvereniging onderdeel van de leefwereld van pupillen (en ouders). De leefwereld is voor actoren een betekenisvolle omgeving die deel uitmaakt van de samenleving als geheel. Leefwereld en samenleving zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Enerzijds biedt de leefwereld gedeelde interpretatiekaders (als reservoir van vanzelfsprekende vooronderstellingen) die het communicatieve handelen mogelijk maken. Anderzijds worden deze interpretatiekaders in het communicatief handelen in stand gehouden, vernieuwd en bevestigd (Kunneman 1985, 37). Volgens Habermas is er sprake van rationalisering wanneer interpretatiekaders door actoren op basis van argumenten worden gebruikt, ter discussie gesteld en indien nodig gereviseerd. Het gevolg is dat er een nieuwe definitie van de situatie is ontstaan op basis van gedeeld begrip (Habermas 2004, 11). Kunneman beschrijft het proces van rationalisering van de leefwereld als het onttrekken van interpretatiekaders aan de greep van de traditie en metafysische wereldbeelden (Kunneman 1985, 139). Zonder communicatief handelen zou die 'onttovering' van de leefwereld niet kunnen plaatsvinden.

Aangekomen bij de onttovering van de leefwereld lijkt het dat we ver verwijderd zijn van de groene grasmat van het voetbalveld. Toch biedt de nieuwe spelsituatie voor de F-pupillen aanknopingspunten voor communicatief handelen en dus het vormgeven van een betekenisvolle leefomgeving. Dankzij de nieuwe spelregels ontstaat een spelsituatie waarbij de nadruk ligt op samenspelen als gedeelde verantwoordelijkheid van zowel teamgenoot als tegenstander én de ontwikkeling van individuele vaardigheden om die gedeelde verantwoordelijkheid te kunnen invullen. Een situatie die andere kwaliteiten dan alleen voetbaltechnische kwaliteiten vraagt van de spelers. De theorie van het communicatief handelen biedt een raamwerk waarbinnen deze niet-voetbaltechnische kant van het spel kan worden geduid.

In het kader van deze scriptie staan voor de beschrijving van dat raamwerk de begrippen wereldperspectieven, verschillende typen van handelen en geldigheidsaanspraken centraal. Een wereldperspectief vormt de gemeenschappelijke basis die handelen op gedeeld begrip tussen actoren mogelijk maakt. De drie wereldperspectieven te weten een objectieve wereld, sociale of normatieve wereld en een subjectieve wereld worden in paragraaf 3.2 verder uitgewerkt. In paragraaf 3.3 wordt uitgelegd hoe de ontologische basis van wereldperspectieven Habermas de mogelijkheid biedt om het veelvoud van handelingstypen in de sociaalwetenschappelijke literatuur terug te brengen tot vier relevante handelingstypen. In het communicatieve handelen (als laatste van de vier typen) komen alle drie de wereldperspectieven voor, én worden ze van elkaar onderscheiden. Door het separaat maken van wereldperspectieven in het handelen kunnen geldigheidsaanspraken worden bekritiseerd en gereviseerd. Vervolgens wordt in paragraaf 3.4 het begrip leefwereld beschreven. Centraal in de beschrijving van de leefwereld staat de ontwikkelingen van het kind, de situatie waarin communicatief handelen gestalte krijgt en de structuur en processen van de leefwereld. Als laatste onderdeel wordt in paragraaf 3.5 de systemische integratie van sociale systemen met subsystemen als economie en bureaucratie beschreven.

3.2 Wereldperspectieven

Door het loslaten van een religieus, metafysisch wereldbeeld is de normatieve dimensie van het alledaagse leven lossier geworden. Daarmee is ook betekenisverlening voor het handelen van actoren dichterbij actoren zelf komen te liggen. Handelen van actoren is niet langer als vanzelfsprekend gerelateerd aan een uitgebreid systeem van normen en waarden dat buiten het handelen zelf ligt (Habermas 2004, 398). Acties van individuen krijgen vorm door het zoeken naar wederzijds begrip aan de hand van bekritiseerbare geldigheidsaanspraken en zijn

gericht op het (symbolisch) structureren van de samenleving. In het zoeken naar wederzijds begrip wordt de culturele traditie, als achtergrond van het handelen in de vorm van interpretatiekaders, gereproduceerd. Enerzijds als de vanzelfsprekende basis voor het handelen (daardoor herkenbaar voor actoren) en anderzijds als mogelijkheid om die basis te thematiseren en ter discussie te stellen. Communicatief handelen is gericht op het verwerven, gebruiken en bijstellen van interpretatiekaders op basis van argumenten. Het leidt tot onderlinge overeenstemming van de interpretatiekaders die betrekking hebben op de handelingssituatie. Daarmee is communicatief handelen zowel onderdeel van de samenleving als constitutief voor diezelfde samenleving (Habermas 2004, 82). Maar de vraag is waardoor die culturele traditie wordt gevormd.

Habermas beschrijft de culturele traditie op een manier die het mogelijk maakt de traditie met het communicatieve handelen te expliciteren. Hij constateert dat de wisselwerking tussen actor en culturele traditie in de vorm van wereldperspectieven niet als zodanig in de sociale wetenschappen wordt beschreven. De 'drie wereld theorie' van Popper in combinatie met de handelingstheorie van Jarvie benadert het concept dat Habermas wil beschrijven nog het meest. In zijn 'drie werelden theorie' onderscheidt Popper een eerste wereld van fysieke zaken, objecten. Ten tweede een mentale wereld waarin hij onze ervaringen, gedachten en gewaarwordingen situeert, de subjectieve wereld. Als derde wereld beschrijft Popper de wereld van concepten, theorieën en ideeën. Deze laatste wereld bevat ook de door wetenschap voorgebrachte ideeën over de culturele traditie (Habermas 2004, 79). Hoewel de derde wereld een product van de mens in het algemeen is - immers wij produceren kennis -, is in feite de derde wereld autonoom omdat theorieën altijd weer de opmaat zijn voor nieuwe theorieën en kennis. Als individu kunnen we niet zonder deze cognitieve wereld van problemen, theorieën en argumenten (de culturele traditie), maar tegelijkertijd hebben we als individu ook geen vat op deze wereld, aldus Popper. Volgens Habermas vormt de veronderstelde, gegeven kennis van met name de derde wereld in dit opzicht een probleem. Onze individuele bijdrage wordt zodoende ten onrechte gemarginaliseerd. Dat heeft ook vergaande consequenties voor de uitwisseling tussen de drie werelden. Zo kunnen bijvoorbeeld entiteiten van de derde wereld niet worden teruggebracht tot ervaringen en gewaarwordingen van de tweede wereld. De veronderstelde autonomie van de waarheidsaanspraken van de derde wereld kunnen dan geen basis vormen voor de normatieve realiteit van de samenleving. Om deze problemen te ondervangen opteert Habermas voor het vervangen van het ontologische begrip 'wereld' van Popper voor het begrip 'leefwereld'. Daarmee opent hij de weg voor een alternatieve toepassing van de 'culturele traditie'. Bij

Popper was dit een product van de menselijke geest waar we impliciet gebruik van maken en niet meer dan dat. Vanuit het gezichtspunt van de leefwereld gezien dragen actoren juist bij aan de culturele traditie. De gedeelde culturele traditie ligt aan de basis van de leefwereld en de leefwereld op haar beurt draagt door het intersubjectief handelen van actoren, het interpreteren van de culturele traditie, juist bij aan die culturele traditie.

Voor die uitbreiding van het begrip wereld bij Popper scherpt Habermas de handelingstheorie van Jarvie aan. In zijn handelingstheorie gaat Jarvie uit van een meer fenomenologische opvatting van de wereld waarin handelende actoren leven. De alledaagse wereld is een sociaal construct waarin het handelen zowel door subjectiviteit als door objectief herkenbaar fenomenen wordt gestuurd (Habermas 2004, 79). De samenleving ontstaat via trial and error. Er is geen definitieve kaart van de wereld als gebied. Dat betekent volgens Jarvie dat de leden van de samenleving en de samenleving permanent betrokken zijn in een proces van zichzelf ontdekken en vormen. Jarvie koppelt zijn handelingstheorie aan de epistemologische 'drie werelden' theorie van Popper. Kennis ontstaat in het handelen van actoren en 'stolt' in de vorm van een nimmer gereed zijnde 'geografische kaart' van de wereld als gebied. Daarmee gaat Jarvie volgens Habermas voorbij aan het bestaan van een culturele traditie die de achtergrond van het handelen van actoren vormt. Achtergrondkennis is niet hypothetisch in de vorm van een 'geografische kaart', maar juist performatief in de vorm van vanzelfsprekende overtuigingen; deze sturen het handelen van actoren. Habermas interpreteert de functie van culturele traditie breder dan Jarvie. Culturele traditie is bij Habermas in feite een reservoir van kennis dat actoren in hun interacties gebruiken en interpreteren én dat zelf ook onderwerp van onderzoek kan zijn. Bovendien, schrijft Habermas, maakt Jarvie geen onderscheid tussen de culturele traditie in de vorm van waarden en normen en de institutionele verankering van die waarden en normen in organisaties. Het ontstaan van waarden en normen verloopt volgens Jarvie via een soortgelijk proces als het ontstaan van de culturele traditie in de derde wereld bij Popper. Het is een product van de menselijke geest waar we impliciet gebruik van maken, niet meer dan dat. Het model van Jarvie biedt geen handvatten om de specifieke weerstand en het dwangmatige karakter van geïnstitutionaliseerde normen en waarden in bestaande organisaties bij het tot stand komen van sociale relaties te onderscheiden van de culturele traditie (Habermas 2004, 81).

Volgens Habermas hebben instituties, waarin normen en waarden verankerd liggen, een andere positie in het communicatief handelen dan theorieën en ideeën. Instituties zijn veel meer sturend in het communicatieve handelen van actoren dan theorieën en ideeën. Actoren moeten zich in hun handelen verhouden tot organisaties die een normatief

bestanddeel vormen van de culturele traditie. Culturele traditie kan dus niet simpelweg teruggebracht worden tot ware of niet ware ideeën over de wereld zoals Popper en Jarvie voorstellen. Habermas wil in het communicatief handelen beide aspecten: kennis over de wereld in de vorm van waarden en normen én de institutionele verankering van die waarden en normen onderscheiden. Daartoe introduceert hij zijn concept van culturele kennis. In dit concept van culturele kennis is zowel aandacht voor cognitieve elementen als problemen, theorieën en argumenten als ook expliciete aandacht voor niet-cognitieve aspecten als geïstitutionaliseerde normen en waarden. Cognitieve kennis representeert de wereld in de vorm van theorieën, ideeën en problemen, terwijl niet-cognitieve kennis in de vorm van geïstitutionaliseerde waarden en normen fungeert als referentie voor het handelen. Het concept culturele kennis biedt Habermas de mogelijkheid om verschillende werelden te onderscheiden en zo een referentiesysteem te introduceren dat wederkerig wordt verondersteld in communicatieve processen. De wederkerigheid ontstaat doordat het referentiesysteem het enerzijds mogelijk maakt om in het communicatieve handelen alle werelden tegelijkertijd te impliceren en te begrijpen, en anderzijds ook onderdeel is van dat communicatieve handelen zelf in de vorm van bekritiseerbare vooronderstellingen (Habermas 2004, 82-84).

Hij beschrijft drie wereldperspectieven die bepalend zijn voor het handelen van actoren ten opzichte van elkaar en de samenleving waarin dat handelen plaatsvindt:

een objectieve wereld die wordt gerepresenteerd als het geheel van dingen en gebeurtenissen waarover ware uitspraken kunnen worden gedaan,

een sociale (of normatieve) wereld die fungeert als referentiepunt voor intersubjectieve relaties. Relaties die op basis van juist veronderstelde normen tot stand komen en worden geregeld. Habermas onderscheidt hier het domein van geïstitutionaliseerde waarden en normen met een verplichtend, gelegitimeerd karakter van het domein van de ongebonden culturele waarden (Habermas 2006, 82).

een subjectieve wereld als het geheel van ervaringen waartoe alleen de spreker geprivilegieerde toegang heeft (Habermas 2004, 100). De eerste twee perspectieven, het objectieve en het normatieve, vormen de buitenwereld met daar tegenover de gevoelens, intenties en motivaties van de binnenwereld. Als achtergrond van het handelen geven wereldperspectieven vorm aan de normatieve en maatschappelijke realiteit en de omgang met de eigen subjectiviteit van actoren. Door het onderscheiden van drie gedifferentieerde wereldperspectieven (die voor het handelen van actoren weliswaar een gedeeld kader vormen) neemt Habermas afstand van het gesloten mythisch wereldbegrip waarin de drie

wereldbeelden onlosmakelijk met elkaar zijn verweven. De vraag is hoe deze wereldperspectieven zich verhouden tot het handelen van actoren.

3.3 Handelen, een typologie

Handelen wordt rationeel handelen wanneer dat handelen is gebaseerd op geldigheidsaanspraken zodat beargumenteerde overeenstemming kan worden verkregen. Voor het rationeel handelen zijn de drie achterliggende wereldperspectieven van belang. Met het beschrijven van verschillende vormen van handelen wil Habermas begrijpen waarop actoren zich baseren bij het coördineren van hun acties. De typologie van het handelen dient voor Habermas vervolgens als normatieve basis voor het handelen. Hij onderscheidt in de overdaad aan beschrijvingen van rationeel handelen in sociaalwetenschappelijke theorieën verschillende vormen van handelen. Deze vormen van handelen liggen tussen het handelen op basis van individueel succes en het handelen dat is gericht op het bereiken van overeenstemming (Habermas 2004, 85). Bij de eerste drie handelingstypen baseren actoren hun handelen op één of meerdere wereldperspectieven die, in het geval van meerdere perspectieven, niet zijn gedifferentieerd. De vierde en laatste vorm van handelen die Habermas onderscheidt, het communicatieve handelen, is gebaseerd op alle drie de wereldperspectieven. Deze perspectieven lopen niet door elkaar, maar worden in het communicatieve handelen van actoren onderscheiden van elkaar. Alle vier vormen van handelen zijn bij Habermas rationele vormen van handelen. Hij redeneert dat elk type van handelen onderwerp van kritiek kan zijn op basis van het wereldperspectief dat het uitgangspunt is voor dat type handelen.

Het eerste handelingstype dat Habermas beschrijft is teleologisch van aard. Teleologisch handelen gaat uit van een calculerende actor die strategische keuzes maakt om een bepaald persoonlijk doel te bereiken. Doorgaans wordt dit utilitaristisch uitgelegd waarbij de keuzes die een actor maakt centraal staan en bedoeld zijn om met zo min mogelijk middelen en/of inspanning een zo maximaal mogelijk resultaat te behalen. Het uitgangspunt is dat de wereld naar de hand van actoren kan worden gezet. Als er meer actoren betrokken zijn bij besluiten dan worden de andere actoren opgevat als middel om de eigen doelen te realiseren. Habermas spreekt in dit verband over strategische sociale actie. Bijvoorbeeld de voetballer die zo gebrand is op scoren dat hij constant de bal opeist voor zichzelf³.

---

³ De voetbalvoorbeelden die worden gebruikt in deze scriptie om theorie te verduidelijken zijn afkomstig van de auteur van dit werkstuk.

Medespelers zijn alleen van belang als ze hem kunnen aanspelen. Hij negeert teamgenoten die in een kansrijkere positie staan dan hij zelf. Het willen winnen als team, zoals naar voren kwam uit het KNVB onderzoek komt niet in hem op. Dit type handelen heeft betrekking op slechts één wereldperspectief. Rationaliteit betreft hier de verhouding van een actor met de objectieve werkelijkheid.

In het tweede type handelen worden actoren gezien als leden van een sociale groep waardoor zij hun acties afstemmen op gedeelde waarden en normen van die sociale groep. Het gedrag van leden is in lijn met de normen van de groep. Het gevolg hiervan is dat gedrag wordt opgevat als voldoen aan de verwachtingen. Normen zijn aldus erkende normen. Rationaliteit van dit type handelen betreft niet alleen de verhouding van een actor met de objectieve werkelijkheid, maar ook diens verhouding tot vigerende normen (Habermas 2004, 90). Stel een voetballer verstapt zich en loopt een blessure op. Een teamgenoot ziet de ernst van de blessure, schiet de bal over de zijlijn en geeft zo de verzorging de mogelijkheid om de blessure te behandelen. Na een blessurebehandeling van enkele minuten strompelt de voetballer ondersteund door verzorgers het veld af. De tegenstander mag ingooien. Officieel kan de tegenstander de wedstrijd vervolgen door de bal in eigen bezit te houden. De ongeschreven regel is dat dat niet gebeurt. De verwachting is dat de tegenstander de bal richting de keeper van het team dat de bal uittrapte zal gooien, waarna de wedstrijd wordt hervat. Gebeurt het volgens verwachting dan wordt er door de supporters van zowel het eigen team als het team van de tegenstander instemmend geapplaudisseerd. Besluit de tegenstander de bal naar een teamgenoot te gooien dan volgt er doorgaans een afkeurend fluitconcert van alle toeschouwers.

Als derde type handelen beschrijft Habermas het dramaturgisch handelen. Dit type handelen verwijst naar de actor die zichzelf als het ware voor een publiek presenteert. Habermas ontleent dit handelingsbegrip aan Goffman. In het model van Goffman staan het ontmoeten van de ander en de zelfpresentatie in dat ontmoeten centraal. Het betreft geen spontaan gedrag van actoren, maar een zorgvuldig opgebouwd imago met als doel het tonen van de eigen subjectiviteit gebaseerd op gevoelens en wensen waartoe de actor geprivilegieerde toegang heeft. Het is essentieel dat het gedrag waarachtig overkomt. Authenticiteit van de actor komt tot stand in een iteratief proces van zelfreflectie met betrekking tot de zelfpresentatie. Zelfpresentatie als zodanig is constitutief voor sociale interactie tussen actoren. De manier van presenteren is belangrijk. Het is juist door de manier van presenteren waarmee aansluiting wordt gezocht bij de geldende waarden en normen. Door de aansluiting tussen actor en wereld kunnen de relatie en vooral de zelfpresentatie op

waarde worden geschat. De vraag is of de zelfpresentatie van de actor waarachtig is. Om in voetbaltermen te blijven, een overtreding tijdens het voetballen heeft niet zelden exceptioneel slachtoffergedrag ten gevolg. Ook als de overtreding daartoe geen aanleiding geeft. Het slachtoffergedrag is niet zozeer een uiting van de pijn van een opgelopen blessure als wel een aanzet om de overtreding ernstiger te laten overkomen met alle gevolgen van dien voor de dader. Doel is een beslissing van de scheidsrechter uit te lokken die het wedstrijdverloop in het voordeel van het slachtoffer kan bepalen. Dramaturgisch handelen is gebaseerd op een 'twee-werelden-perspectief': de objectieve en subjectieve wereld (Habermas 2004, 93-94).

Het vierde en het laatste handelingstype is het communicatief handelen en verwijst naar actoren die interpersoonlijke relaties aangaan en daartoe competent zijn. Gedeeld begrip wordt bereikt over de situatie waarin zij verkeren en de handelingen die zij wensen te ondernemen. Overeenstemming moet leiden tot het coördineren van handelingsoriëntaties. Taal is hiervoor het geëigende medium. Taal in het communicatief handelingsmodel overstijgt de eendimensionale functies die taal in de andere drie typen heeft. In het teleologisch handelen is taal gericht op het beïnvloeden van de ander om zo de eigen doelen te realiseren. Bij het normatieve type van handelen wordt taal gebruikt als medium om culturele waarden over te dragen en overeenstemming te creëren. De functie van taal in het dramaturgisch handelingstype is teruggebracht naar haar expressieve mogelijkheden. Slechts de stilistische en esthetische mogelijkheden van taal zijn dan van belang. De communicatieve handeling integreert deze eendimensionale functies van taal van de andere drie vormen van handelen door alle functies van taal gelijktijdig mogelijk te maken. Taalhandelingen integreren in het communicatieve handelen tegelijkertijd de propositionele inhoud, het tot stand brengen van een interpersoonlijke relatie en de intentie van de spreker. Taal integreert daarmee ook de drie boven beschreven wereldperspectieven en presenteert die als één interpretatiekader waarbinnen een geldige definitie van de werkelijkheid wordt gegeven en handelen van actoren moet worden begrepen (Habermas 2006, 120). Taalhandelingen maken het voor participanten mogelijk coöperatieve communicatieve processen te begrijpen, eraan deel te nemen en onderlinge overeenstemming te bereiken. Taalhandelingen zijn gericht op verwerven, gebruiken en bijstellen van culturele tradities tegen de achtergrond van de leefwereld. De relaties tussen taalhandelingen wordt aldus gevormd door consensus én dissensus tegelijkertijd (Korthals et al.1992, p195). Juist taalhandelingen maken het mogelijk om culturele kennis over te verwerven, over te dragen én te bediscussiëren.

Van communicatief handelen van actoren, dat is gericht op het bereiken van wederzijdse afstemming, is sprake als de volgende drie geldigheidsaanspraken van toepassing zijn:

- 1 datgene wat wordt gezegd is waar,
- 2 datgene wat wordt gezegd is in overeenstemming met de geldende normen (juist) en
- 3 de spreker is waarachtig in zijn/haar uitingen.

De geldigheidsaanspraken waarheid, juistheid en waarachtigheid hebben betrekking op de coördinatie van handelingen van communicerende actoren alsook op de vooronderstellingen die ten grondslag liggen aan die communicatie in de vorm van de definitie van de situatie, de geldende normen en de integriteit van sprekers (Habermas 2004, 101). De geldigheidsaanspraken zijn gebaseerd op de boven beschreven wereldperspectieven. Door het toepassen van bekritiseerbare geldigheidsaanspraken worden uitspraken over de objectieve, sociale en subjectieve wereld bediscussieerbaar. In het communicatief handelen worden de geldigheidsaanspraken tegelijkertijd én onderscheiden van elkaar toegepast (Johnson 1991). Het onderscheiden van de wereldperspectieven en daarmee ook de geldigheidsaanspraken is niet vanzelfsprekend. Actoren moeten die competentie ontwikkelen. Zij moeten zich bekwamen in communicatief handelen. Hoe beschrijft Habermas die ontwikkeling?

3.4 Leefwereld

3.4.1 Leefwereld en het ontwikkelende kind

Communicatieve processen zoals hierboven beschreven zijn constitutief voor de leefwereld. Habermas vat deze processen op als leerprocessen die leiden tot verdergaande rationalisering van handelingsoriëntaties. Handelen van actoren is herleidbaar tot het wereldperspectief dat aan dat handelen ten grondslag ligt. Uiteindelijk zal het handelen communicatief handelen zijn. Alle drie de wereldperspectieven liggen dan aan de basis van het handelen en worden niet langer als gegeven beschouwd. In termen van het rapport van de KNVB maken voetballers dan een ontwikkeling door van gericht zijn op zichzelf (er kan maar één voetballer Messi naspelen) tot het kunnen samenspelen voor een gezamenlijk doel. Het als een team kunnen samenspelen wordt bepaald door een hoge mate van spelrijpheid en beslissingsvaardigheid van de individuele spelers, gebaseerd op de ontwikkeling van én de combinatie tussen technische vaardigheden en spelinzicht. Voetballers worden vaardiger in het spel, verbreden hun horizon en krijgen vat op een belangrijk deel van hun leefwereld; het voetbalspel. Bijvoorbeeld de aanvoerder van een team die een middenvelder aanspreekt omdat hij regelmatig met de bal aan de voet naar het doel van de tegenstander sprint en

daarbij medespelers in kansrijkere posities over het hoofd ziet. De aanvoerder wijst de middenvelder op de gemiste kansen voor het team die zijn ontstaan als gevolg van het gedrag van de middenvelder. Het voetbalspel is als zodanig de objectieve wereld waarbinnen, in het kader van geldende normen, intersubjectief gedrag wordt herijkt.

Volgens Habermas weet het kind zich in zijn ontwikkeling steeds beter in te leven in het perspectief van de ander en te oriënteren op de drie verschillende wereldperspectieven afzonderlijk. Het is dit proces van rationalisering, waardoor interpretatiekaders niet langer als vanzelfsprekend zijn, dat een nieuwe stijl van leren mogelijk maakt. Om het leren van het ontwikkelende kind te koppelen aan zijn wereldperspectieven gebruikt Habermas de leertheorie van Piaget. De leertheorie van Piaget biedt niet zozeer inhoudelijk aanknopingspunten voor Habermas, maar vooral aanknopingspunten voor het ontstaan van begrip van de leefwereld door het kind. Het ontwikkelende kind in de leertheorie van Piaget doorloopt verschillende leerstadia, een proces dat hij decentrerende noemt. Het doorlopen van die stadia koppelt Habermas aan het verschijnen van de verschillende wereldperspectieven aan het zich ontwikkelende kind. Hij merkt op dat een soortgelijk proces als decentrerende zou kunnen plaatsvinden in het geval van het verschijnen van de verschillende wereldperspectieven. Met de transitie naar een nieuwe fase wordt de invloed van de voorgaande fase verminderd, ongeacht de inhoud van de fase. Dat is voor Habermas van belang. De ontwikkeling van het kind is niet zozeer afhankelijk van de inhoud van het rationaliseringsproces, maar veeleer van de structuur die communiceren mogelijk maakt. De wereldperspectieven gekoppeld aan de typologie van handelen vormen voor Habermas een formeel referentiesysteem. Het is dit referentiesysteem dat handelen op basis van wederzijds begrip mogelijk maakt (Habermas 2004, 68-69). Rationaliteit bij Habermas is volgens Huhtala en Holma in de basis vooral 'structureel' van aard. Van belang is hoe actoren kennis verwerven en toepassen (2019, p174). In de leertheorie van Piaget leert het ontwikkelende kind zich te verhouden tot een externe wereld met fysieke en manipuleerbare objecten en een wereld met normatief gereguleerde interpersoonlijke relaties. De nadruk van het leerproces ligt het op verwerven van 'objectiverende gedachten, moreel praktisch inzicht en esthetisch, expressieve capaciteiten'. Anders gezegd er wordt een referentiesysteem geconstrueerd waarmee grenzen kunnen worden aangegeven tussen de objectieve en sociale wereld enerzijds en de innerlijke wereld anderzijds (Habermas 2004, 68-69). Het concept van decentrerende van Piaget maakt het mogelijk om het verband tussen wereldperspectieven en leefwereld te benoemen in termen van gedeeld begrip. Daardoor wordt het voor actoren mogelijk om op een rationele wijze invulling te geven aan hun eigen leven. Het is deze

opvatting van het concept van decentrerende van Piaget die aansluit bij het concept van communicatieve rationaliteit voor Habermas (Habermas 2004, 72).

Voor de KNVB lijkt de aanleiding van het onderzoek voor een belangrijk deel gelegen in de constatering dat het referentiesysteem waaraan voetballers zich spiegelen niet meer voldoende aansluit bij de leefwereld van jeugdige voetballers. Immers plezier in voetbal neemt af bij pupillen en daardoor ook de ontwikkeling van voetbaltechnische vaardigheden. Een ontwikkeling die haaks staat op de visie van de KNVB waarin juist het plezier in voetbal een centrale plaats heeft. Nieuwe maatregelen moeten ervoor zorgen dat voetbal en de beleving van het voetbal weer als referentiesysteem kunnen functioneren. Een referentiesysteem dat aansluit bij de leefwereld van jeugdige voetballers. Dan blijft de vraag over hoe een situatie waarin in sprake is van een adequaat referentiesysteem er uit zou kunnen zien? Wat is volgens Habermas eigenlijk een situatie?

3.4.2 De situatie

Culturele overlevering is altijd gebonden aan een situatie. Een situatie is onderdeel van de leefwereld die van relevantie is voor actoren door gestelde doelen en handelingsplannen. Deze situatie is herkenbaar voor actoren en vormt de achtergrond voor het communicatieve handelen óf staat ter discussie wanneer er geen consensus over de situatie kan worden bereikt. In het laatste geval wordt de situatie voorwerp van het communicatieve handelen dat zich kenmerkt als een proces van definiëren en herdefiniëren. Habermas maakt onderscheid tussen situaties die binnen het actuele bereik liggen van actoren en situaties die binnen het potentiële bereik liggen van actoren. In het eerste geval gaat het om de situatie waarin de actor zich letterlijk bevindt. De afstand tussen actor en situatie in tijd en ruimte is nihil. In het tweede geval betreft het situaties die herkenbaar zijn voor actoren, maar waar zij zich (nog) niet letterlijk in bevinden. Situaties die binnen het potentiële bereik van actoren liggen hebben betrekking op omstandigheden die qua tijd verder afstaan van actoren, zoals de dagelijkse routine en de eigen ontwikkeling van competenties. Potentiële situaties hebben tevens betrekking op de sociale dimensie waarin actoren zich begeven, bijvoorbeeld de groep, familie en samenleving (Habermas 2006, 123).

Een situatie, schrijft Habermas wordt altijd geactualiseerd door een thema. Een thema is te omschrijven als het verbindend verhaal waarbinnen een situatie of situaties voor betrokkenen herkenbaar worden (Habermas 2006, 127). Zoals bijvoorbeeld wanneer de KNVB besluit het spelplezier van F-pupillen te verhogen door het invoeren van nieuwe (spel)regels voor de F-pupillen. Uit onderzoek van de KNVB is gebleken dat ouders van F-

pupillen actief mee coachen bij de voetbalwedstrijd van hun kinderen. De hoge emotionele betrokkenheid van ouders heeft een negatief effect op het spelplezier van de jeugdige voetballertjes. Doordat goedbedoelde adviezen vaak tegenstrijdig zijn (niet elke ouder heeft hetzelfde 'doel' voor ogen) sticht dit verwarring in plaats van saamhorigheid. Met alle gevolgen van dien. Het voetbalplezier van F-pupillen neemt af, tegenzin toe, met als ultiem gevolg het opzeggen van het lidmaatschap. Daarnaast wil de KNVB het spelplezier van pupillen verhogen door het voetbalspel van F-pupillen meer te laten aansluiten bij de ervaringen van het straatvoetbal. Het ongedwongen karakter van straatvoetbal is een belangrijke succesfactor voor het verhogen van het spelplezier van F-pupillen, blijkt uit eigen onderzoek van de KNVB (Ruiven et al. 2016). Hoe kan de situatie als die wordt geconcretiseerd door het thema 'spelplezier' er uitzien voor F-pupillen?

De actuele situatie heeft betrekking op de situatie zoals die is gegeven met daarin het voetbalveld, de F-pupillen en ouders. De potentiële situatie omvat onder andere het te spelen spel waarbij de voetballers de nieuwe spelregels zich eigen moeten maken en het aanspreken van ouders als zij de nieuwe spelregels overtreden. Maar wat gebeurt er eigenlijk als de F-pupillen gaan voetballen wanneer de nieuwe spelregels van kracht zijn? De objectieve wereld ziet er dan als volgt uit. Ouders staan op twintig meter afstand van het voetbalveld, er is geen scheidsrechter meer aanwezig en de coaches van beide teams zitten naast elkaar in de dug-out. De voetballers komen het veld op om warm te lopen en bevinden zich vanaf dat moment in een nieuwe situatie. De sociale of normatieve wereld is ook enigszins veranderd. Er zijn enkele regels aangepast, maar niet het hele spel. Een groot deel van het interpretatiekader is ongewijzigd. Er zijn nog steeds ongebonden culturele waarden zoals tradities die moeten worden uitgevoerd als het elkaar een hand geven voor en na het spel en de bal naar de tegenstander spelen wanneer die zelf de bal heeft uitgetrapt om te zorgen dat een geblesseerde teamgenoot kan worden verzorgd. En er zijn ook geïnstitutionaliseerde waarden en normen met een verplichtend, gelegitimeerd karakter zoals het niet gebruiken van de handen om de bal te spelen of het inwerpen van de bal met twee voeten op de grond als de bal over de zijlijn is beland. Iedere voetballer kent de regels, houdt zich daaraan, én belangrijker, verwacht dat van medespelers, zowel teamgenoten als tegenstanders. Maar er zijn ook regels veranderd. Normaal zou een scheidsrechter toezien op naleving van de spelregels, nu niet. De voetballers moeten nu de taken die bij de rol van scheidsrechter horen zelf uitvoeren (niet de functie, want iedereen is gelijk en er is geen machtsverschil, net als bij het straatvoetbal). Het spel heeft nieuwe regels gekregen; voetballers moeten zelf toezien op het naleven van de spelregels en daarover in onderling overleg wederzijdse overeenstemming

bereiken. Bij het bereiken van overeenstemming gaan de voetballers, als vanzelfsprekend, uit van de volgende geldigheidsaanspraken: datgene wat wordt gezegd is waar, in overeenstemming met de geldende normen en de spreker (in dit geval teamgenoten en/of tegenstander) is waarachtig in zijn/haar uitingen.

Het spel kan beginnen.

Na een duel tussen twee spelers schiet een speler de bal over de zijlijn. Het is niet meteen duidelijk welke speler het laatst de bal heeft aangeraakt voordat deze over de zijlijn rolde. Er ontstaat een discussie over welk team het laatst de bal heeft aangeraakt (spelers zijn immers lid van een groep en worden als zodanig geïdentificeerd). Alle spelers zijn betrokken in het gesprek. Verschillende opties om uit de impasse te raken worden geopperd: opnieuw beginnen, gewoon doorvoetballen of even aan een ouder vragen. Geen van de opties passen binnen de mores van het spel, en alle alternatieven worden bijna unaniem afgewimpeld. Uiteindelijk stelt een speler voor de bal aan het verliezende team te geven ook al is het niet duidelijk welk team recht heeft op de inworp. Het voorstel wordt aangenomen en het spel hervat. De speler van het voorstel krijgt nog van enkele spelers (medespelers en tegenstanders) een bemoedigende klap op de schouder, 'goed gedaan jôh'. Spelen is belangrijker dan winnen, lijkt het parool. In de auto op weg naar huis vertelt de voetballer aan zijn vader in geuren en kleuren over de wedstrijd en zijn bijdrage aan de oplossing van bovenstaande impasse. De situatie wordt in de vorm van een narratief gevat en gedeeld. Het is duidelijk; hij is competent, niet alleen als voetballer maar ook als teamgenoot. Hij is een belangrijk lid van het team. Zijn vader knikt bevestigend. Of om met Habermas te spreken, het is gebleken dat deze voetballer de competenties heeft die nodig zijn om communicatief te handelen en vorm te geven aan de eigen identiteit (het vormen van de eigen identiteit wordt kort besproken in de volgende paragraaf). Overigens lijkt het een weinig zeggende regel, de verliezer de bal geven bij een onduidelijke spelsituatie. Maar de kans is groot dat als deze situatie zich vaker voordoet de regel weer wordt toegepast waarmee een traditie lijkt te zijn geboren (die overigens altijd weer bekritiseerd en bijgesteld kan worden).

De leefwereld is beschreven vanuit de situatie van het voetballende kind. De vraag die nu aan de orde is, is hoe de leefwereld volgens Habermas is samengesteld. Welke elementen onderscheidt Habermas in de leefwereld?

3.4.3 De leefwereld: processen en componenten

Met communicatief handelen hebben actoren invloed op hun leefwereld zoals hierboven blijkt. Communicatief handelen kan leiden tot bijstellen van situaties op basis van wederzijds

begrip. Maar de leefwereld kan ook als zodanig worden bekeken. Habermas beschrijft de leefwereld aan de hand van de wisselwerking tussen de processen van culturele reproductie, sociale integratie en socialisatie enerzijds en de componenten cultuur, samenleving en persoon anderzijds. Hieronder worden allereerst de processen die plaatsvinden in de leefwereld beschreven, vervolgens de componenten van de leefwereld. Als laatste wordt de samenhang tussen processen en componenten beschreven.

Van culturele reproductie is sprake wanneer op basis van wederzijds begrip situaties niet alleen worden bevestigd en overgedragen, maar ook vernieuwd. Sociale integratie ontstaat doordat handelende actoren acties coördineren op basis van geldigheidsaanspraken. Actoren vertrouwen op normen en waarden van het collectief waarvan ze deel uit maken. Het handelen van actoren zal dan gebaseerd zijn op de normen en waarden van het collectief, waardoor deze normen en waarden worden bevestigd en de integratie van het collectief wordt versterkt. Van socialisatie is sprake wanneer een actor participeert in interactie met competent handelende actoren en hij zich zo de waarde en normen van de groep eigen maakt waardoor zijn arsenaal aan vaardigheden toeneemt (Habermas 2006, 137). De samenstelling van de leefwereld door de onderdelen cultuur, samenleving en persoon correspondeert met de boven beschreven processen van culturele reproductie, sociale integratie en socialisatie. Cultuur omschrijft Habermas als de noodzakelijke voorraad kennis waaruit actoren putten in het gemeenschappelijk proces van communicatief handelen, om situaties te interpreteren. Samenleving heeft betrekking op de legitimiteit van handelingen waarmee actoren hun lidmaatschap van groepen en collectieven regelen en zodoende veiligheid waarborgen. Onder persoonlijkheid vallen voor Habermas de competenties van personen die nodig zijn om communicatief te handelen en vorm te geven aan de eigen identiteit (Habermas 2006, 138). Processen van culturele reproductie, sociale integratie en socialisatie leveren een bijdrage aan de componenten cultuur, samenleving en persoon.

Culturele reproductie draagt op het niveau van cultuur bij aan de consensus in de leefwereld door kennis van interpretatiekaders te bevestigen en te vernieuwen. Als cultuur in voldoende mate in geldige kennis voorziet om de behoefte aan wederzijdse overeenstemming te bereiken, dan draagt zij op het niveau van de samenleving bij aan de legitimatie van betrokken actoren en instituties. Op het niveau van persoonlijkheid is er sprake van opvoeding doordat actoren in staat worden gesteld hun eigen identiteit te ontwikkelen en zich te bekwamen in competent gedrag. De beoordelingsmaatstaf voor het proces van culturele reproductie is de ontwikkeling van de rationaliteit van kennis.

Sociale integratie brengt op het niveau van cultuur verplichtingen met zich mee voor betrokken actoren. Het willen inpassen in en afstemmen op een bestaande cultuur betekent eenvoudigweg het overnemen van bestaande mores. Het reservoir van waarden en normen zorgt voor een normatieve werkelijkheid die de toets der kritiek kan weerstaan. Dit heeft als gevolg dat op het niveau van de samenleving legitiem geordende interpersoonlijke relaties ontstaan. Actoren kunnen elkaar herkennen en erkennen als zijnde lid van dezelfde collectieven. Voor de individuele actor is dat lidmaatschap van gewenste collectieven onderdeel van de te ontwikkelen identiteit en dus nastrevenswaardig. Het proces van sociale integratie wordt beoordeeld aan de hand van de solidariteit tussen betrokken actoren.

Van socialisatie is sprake als actoren bekwaam zijn in het toepassen van het reservoir aan vanzelfsprekende overtuigingen in hun handelen, en competent zijn in het uitoefenen van norm conform gedrag. Socialisatie draagt bij aan de ontwikkeling en instandhouding van stabiele identiteiten van actoren. De beoordelingsmaatstaf voor dit proces is toerekeningsvatbaarheid van handelende actoren (Kunneman 1983, 104) (Habermas 2006, 141).

Tabel 1. Bijdrage van reproductieprocessen op het handhaven van de structurele componenten van de leefwereld

		Structurele componenten		
		<i>Cultuur</i>	<i>Samenleving</i>	<i>Persoonlijkheid</i>
Reproductieproces	<i>Culturele reproductie</i>	Interpretatie kaders voor consensus (geldige kennis)	Legitimatie	Socialisatie patronen Opvoedkundige doelen
	<i>Sociale integratie</i>	Verplichtingen	Legitiem geordende interpers. relaties	Sociaal lidmaatschap
	<i>Socialisatie</i>	Interpretatieve opbrengsten	Motivaties voor norm-conforme acties	Interactieve Competenties (persoonlijke identiteit)

Bron: Habermas 2006, 142.

Het voorbeeld van de KNVB leent zich goed om de wisselwerking tussen de processen en componenten van de leefwereld te illustreren. Nu zijn zijn zoon zes jaar is geworden kan zijn vader hem eindelijk lid maken van zijn favoriete voetbalclub. Zijn eigen vader was

daar al lid, zichzelf en nu ook zijn zoon. Het voelt alsof er een familietraditie wordt voortgezet. Voetballen als zodanig is belangrijk, maar deel uitmaken van de favoriete club overstijgt de fysieke component van het spel. 'Het is alsof je lid wordt van een familie, een tweede familie waar je je altijd thuis voelt en waardoor ik ben wie ik nu ben' aldus de vader. In termen van Habermas beschouwd heeft de vader zich de cultuur van zijn favoriete club eigengemaakt. Er is sprake van culturele reproductie. De waarden en normen van de clubcultuur zijn belangrijk geworden in het interpreteren van situaties en de handelingsoriëntaties van de vader. 'Of het nu sneeuwde of stortregende je verscheen altijd op de training, je was er voor elkaar', zoals de vader regelmatig laat weten aan zijn zoon. De vader is niet alleen lid van een voetbalvereniging geworden, maar van een sociaal collectief met normen en waarden én verplichtingen. Verplichtingen zoals het niet laten vallen van teamgenoten op trainingen bijvoorbeeld. Door het eigen maken van de mores van de sociale groep is hij een gewaardeerd lid geworden van de groep. Er is sprake van een proces van sociale integratie waarbij de vader zich heeft bekwaamd in het tonen van norm-conform gedrag. Sterker nog hij lijkt de verpersoonlijking geworden van voor de voetbalvereniging belangrijke conventies als: het altijd opnemen voor teamgenoten en de club is er voor jou en jij voor de club. De leden van de voetbalvereniging waarderen zijn gedrag. En dat wordt niet onder stoelen of banken gestoken. Zo is hij bijvoorbeeld al een paar keer vrijwilliger van het jaar geworden en wordt hij voor belangrijke beslissingen altijd even geraadpleegd. De interpersoonlijk relaties die zijn ontstaan in het sociaal collectief en waar de vader op enigerlei wijze bij is betrokken zijn gelegitimeerd. De leden herkennen en erkennen zijn gedrag als belangrijk voor de voetbalvereniging. Voor de vader vormt de wederkerigheid in de relaties een belangrijke basis voor zijn identiteit. Hij gaat ervan uit dat de voetbalvereniging voor zijn zoon ook een betekenisvolle omgeving kan zijn. Maar hij vraagt zich af of dat nog wel zo vanzelfsprekend is.

Rationalisering van de leefwereld ligt in het kunnen toepassen van de geldigheidsaanspraken in het communicatieve handelen waarmee interpretatiekaders in de vorm van (voor)onderstellingen ter discussie kunnen worden gesteld en gereviseerd. Maar dat is niet voldoende. Culturele overlevering, schrijft Habermas, moet als proces aan bepaalde voorwaarden voldoen om een bijdrage te kunnen leveren aan rationalisering van de leefwereld. Zij moet ten eerste differentiëren tussen de formele wereldperspectieven en het daarbij behorend gedrag zodat deze ter discussie kunnen worden gesteld op basis van geldigheidsaanspraken. Ten tweede moet culturele overleving reflectief van aard zijn. Op traditie gebaseerde interpretatiekaders moeten per definitie ter discussie kunnen worden

gesteld en geherinterpreteerd waardoor cognitieve leerprocessen kunnen ontstaan. Deze maatschappelijk leerprocessen moeten geïnstitutionaliseerd worden. Op deze manier ontstaan culturele subsystemen zoals wetenschap, moraal en recht die op hun beurt bijdragen aan het ontstaan van nieuwe tradities. Ten derde moet culturele overlevering tenslotte in een rationele leefwereld onderscheid maken tussen strategisch handelen en communicatief handelen. Op deze manier kunnen subsystemen als economie en staat die materiële reproductie mogelijk maken worden onderscheiden van systemen die zijn gericht op symbolische reproductie waarin het communicatieve handelen centraal staat (Habermas 2006, 145-147).

Staan aan de kant van het veld ziet de vader dat er steeds minder jongeren lid worden van de voetbalvereniging. Er moet iets veranderen. Maar wat? Wat vroeger zo vanzelfsprekend was is dat nu niet meer. Tradities verdwijnen, maar wat komt ervoor terug?

3.5 Systemische integratie

3.5.1 Materiële reproductie

Naast symbolische reproductie zoals hierboven beschreven onderscheidt Habermas de materiële reproductie van de leefwereld. In het kort gezegd betreft materiële reproductie de fysieke instandhouding van de leefwereld. Habermas beschrijft materiële reproductie aan de hand van systeemtheoretische begrippen als: doelgerichtheid, complexiteit en efficiency. Belangrijker nog, door materiële reproductie systeemtheoretisch te begrijpen gaat Habermas uit van instituties (organisaties) die in de leefwereld functioneren als zelfregulerende systemen. De processen die worden uitgevoerd door systemen zijn gericht op handhaving van de organisatie of institutie als zodanig (Habermas 2006, 151). Habermas noemt deze processen niet normatief-gecoördineerde processen. Coördinatie van de subsystemen staat en economie wordt niet gerealiseerd door wederzijdse afstemming van het handelen in de vorm van bekritiseerbare geldigheidsaanspraken, maar bereikt door media als macht en geld. Wanneer handelen wordt gecoördineerd op basis van macht en geld spreekt Habermas over mediatisering. Deze empirische prikkels liggen aan de basis van het doelgericht – of strategische gedrag van handelende actoren. Daarbij moet worden opgemerkt dat macht niet van nature een medium is dat gedrag coördineert. Macht heeft naast geld (in de vorm van een gouden standaard bijvoorbeeld) en recht (bijvoorbeeld in de vorm van het bepalen van officiële posities) ook legitimiteit nodig als basis voor haar functioneren. Actoren moeten vertrouwen hebben in de staat waarvan zij als burger deel uitmaken. Voor de subsystemen economie en staat is de leefwereld een reservoir van arbeidskrachten en burgers met arbeidsprestatie en massaloyaliteit als productiefactoren. De verdergaande verwevenheid

tussen leefwereld en de subsystemen economie en staat krijgt vorm door mediatisering van de leefwereld en leidt tot een verzelfstandiging van de subsystemen economie en staat. De relatie tussen het politieke systeem en de leefwereld staat in het teken van onderlinge uitwisseling. De leefwereld levert belastingen en massa loyaliteit die het politieke systeem mogelijk maken en krijgt daar diensten in de vorm van politieke beslissingen en het bestuur van de staat voor terug (Habermas 2006, 320).

Macht coördineert het empirisch handelen en is gebaseerd op formele bureaucratische bevoegdheden van ambtenaren, functionarissen en politici. Deze formele bevoegdheden zijn verankerd in de leefwereld door het geloof in legitimiteit van de politieke verhoudingen en de staat als subsysteem. Doordat de legitimiteit van de politieke verhoudingen is verankerd in de leefwereld is zij in principe ook onderwerp van het communicatief handelen. Voor het feitelijk functioneren is het subsysteem staat niet afhankelijk van de actuele communicatieve overeenstemming van betrokken actoren. Dit geldt ook voor het subsysteem economie. In dit subsysteem wordt het handelen van actoren gecoördineerd op basis van geld. Geld ontleend dit vermogen aan het eigendomsrecht dat is verankerd in de leefwereld. Ook het economisch subsysteem is niet afhankelijk van de actuele overeenstemming van betrokken actoren. 'Deze verankering is de zorg van de leefwereld en hoeft niet binnen economie en staat zelf veilig gesteld te worden' (Kunneman 1985, 40). Basis voor de verankering van de subsystemen in de leefwereld is het rechtsgevoel van actoren en het geloof in de legitimiteit van de actuele politieke verhoudingen. Het handelen van actoren in de context van de subsystemen is niet gebaseerd op wederzijds begrip, maar op positieve en negatieve sancties. Habermas noemt de subsystemen economie en staat normvrije of 'onttaalde' domeinen (Kunneman 1985, 140-141).

3.5.2 Kolonisering van de leefwereld

Habermas beschrijft niet alleen de twee maatschappelijke systemen van de leefwereld, de symbolische en materiële reproductie, maar vooral ook hoe deze twee maatschappelijke systemen op elkaar inwerken. Wanneer mediatisering het communicatieve handelen binnen de leefwereld (en dus de symbolische reproductie) verdringt is er sprake van kolonisering van de leefwereld. Communicatief handelen dat gebaseerd is op wederzijdse afstemming en begrip maakt plaats voor doelgericht of strategisch handelen waarin verwezenlijken van het eigenbelang voorop staat. Deze verschuiving van handelen kan als gevolg hebben dat er scheuren ontstaan in culture tradities, en de sociale samenhang in de vorm van solidariteit tussen groepen afneemt. Bureaucratisering en monetarisering in de vorm van instrumenteel/

calculerend handelen nemen toe. Geld en macht leveren een feitelijke motivatie, geen rationele motivatie. Daarmee komen ook de volgende omstandigheden voor een ideale gesprekssituatie onder druk te staan: de gelijke kans voor iedere deelnemer om een gesprek te kunnen beginnen of te kunnen deelnemen aan een gesprek.

Subsystemen economie en staat benadrukken met name de consumentrol en de cliëntrol van burgers. Door nadruk te leggen op deze rollen wordt het communicatieve handelen als vanzelfsprekend op een zijspoor gezet. Er is sprake van verdingelijking van de communicatieve verhoudingen (Kunneman 1983, 149). Volgens Habermas is er sprake van een abstractieproces dat competent handelende actoren reduceert tot de rol van consument en cliënt. Dit abstractieproces krijgt zijn beslag in de juridificering, bureaucrativering en monetarisering van de leefwereld. Er is sprake van juridificering van de leefwereld als actoren worden gezien als strategisch handelende rechtssubjecten die individuele doeleinden nastreven (Kunneman 1985, 43). Individuele problemen als ziekte, ouderdom en werkloosheid worden op basis van het recht om actoren heen georganiseerd en vertaald in termen van rechten en plichten van actoren. Rechtsregels die vanzelfsprekend lijken in het kader van bijvoorbeeld de verzorgingsstaat wijken af van de rollen die actoren hebben in de leefwereld. Verdergaande juridificering heeft als gevolg dat de organisatie van rechten en plichten rondom de burger aan transparantie inboet. Dat geldt ook voor bureaucrativering van de leefwereld. Het streven naar een zo hoog mogelijke graad van efficiëntie heeft als effect dat overheden verder af komen te staan van actoren. Monetarisering leidt volgens Habermas af van een werkelijk oplossing van sociale problemen doordat nadruk wordt gelegd op compensatie. Communicatief handelen is niet langer de drijfveer, maar geld. Sociale problemen worden individuele problemen waarbij strategisch handelende actoren het uitgangspunt zijn geworden.

Symbolische reproductie en materiële reproductie staan op gespannen voet met elkaar. Macht en geld lijken moeilijk verenigbaar te zijn met de kritische houding die ten grondslag ligt aan het communicatieve handelen. Habermas constateert dat de traditionele inhoud van cultuur, zoals normen en waarden die worden vormgegeven en overgedragen door en in sociale systemen, verderaf komt te staan van de institutionele belichaming van normen en procedures in bijvoorbeeld subsystemen als economie en staat (Habermas 2006, 146).

Tabel 2. Manifestaties van crises als gevolg van verstoorde reproductie processen

		Structurele componenten		
		<i>Cultuur</i>	<i>Samenleving</i>	<i>Persoonlijkheid</i>
Reproductieproces	<i>Culturele reproductie</i>	Verlies van betekenis	Afkalvende legitimatie	Crisis in oriëntatie en educatie
	<i>Sociale integratie</i>	Onduidelijke collectieve identiteit	Anomie	Vervreemding
	<i>Socialisatie</i>	Scheuren in tradities	Terugtrekken van motivaties	Psycho-pathologieën

Bron: Habermas 2006, 143.

De gevolgen van crises kunnen worden bepaald aan de hand van de eerder beschreven beoordelingsmaatstaven van de reproductieprocessen. Voor culturele reproductie is de beoordelingsmaatstaf de vorming van rationele kennis, voor sociale integratie het creëren van solidariteit tussen betrokken actoren en voor het proces van socialisatie is het beoordelingscriterium de ontwikkeling en instandhouding van stabiele identiteiten van actoren. Een ander gevolg van de crises is het ontstaan van protesten in de vorm van tegenbewegingen in de leefwereld.

3.5.3 Het ontstaan van tegenbewegingen

Habermas is niet heel concreet over het ontstaan van een tegengeluid als gevolg van verdingelijking van de communicatieve verhoudingen. Hij geeft aan dat de subsystemen economie en staat streven naar verdergaande verzelfstandiging in en ten opzichte van de leefwereld. Crises ontstaan doordat in het proces van verzelfstandiging van subsystemen communicatieve verhoudingen meer en meer een strategisch instrumenteel karakter krijgen. Met als gevolg dat systemische integratie sociale integratie uitholt. De crises die ontstaan naar aanleiding van verdergaande systemische integratie worden in eerste instantie opgevangen in de leefwereld. In het geval van het economisch subsysteem worden de kosten

van de crisis afgewenteld op de leefwereld, specifiek de privé huishoudens. In het geval van het bureaucratisch subsysteem wordt de crisis vertaald in termen van pseudopolitisering. Het politiek systeem suggereert 'politieke participatiemogelijkheden die in werkelijkheid ontbreken' (Kunneman 1983, 149), (Habermas 2006, 386).

Door de crises ontstaan tegenbewegingen in het domein van culturele reproductie, sociale integratie en socialisatie, op het snijvlak van leefwereld en subsystemen. Zij zijn gericht op het verbeteren van de kwaliteit van leven zoals bijvoorbeeld: het verkrijgen van gelijke rechten, individuele zelfontplooiing, het vergroten van politieke participatiemogelijkheden en mensenrechten (Habermas 2006, 392). Kenmerkend voor de tegenbewegingen is het karakter van *bewegingen*. Habermas onderscheidt een keur aan tegenbewegingen die één ding gemeen hebben, het zijn allen protestbewegingen. Hun protest is gericht tegen de winstmaximalisering van arbeid, monetarisering van diensten, relaties en tijd in het kader van een doorgeschooten consumentisme en de voortschrijdende macht van het bureaucratisch subsysteem.

Door dit verzet kunnen instituties in de leefwereld ontstaan die tegenwicht bieden aan de verdergaande verzelfstandiging van de subsystemen economie en staat, aldus Habermas. Deze tegeninstituties kunnen aan de basis liggen van een informele economische sector die niet gericht is op winstmaximalisatie en nieuwe politieke verhoudingen, die gericht zijn op participatie in plaats van afhankelijkheid. Het zijn deze tegeninstituties waardoor het instrumentele handelen dat gangbaar is geworden in verschillende sectoren kan worden teruggedraaid naar handelen op basis van wederzijds begrip (Habermas 2006, 396). Habermas spreekt in dit verband over bevrijden. Hoe het bevrijden van delen van de leefwereld door het ontstaan van tegeninstituties moet gebeuren wordt niet geëxpliciteerd, behalve dat de niet-verdingelijke leefwereld kan worden teruggewonnen op het niveau van de leefwereld zelf in de alledaagse praktijk van het communicatieve handelen.

3.5.4 Effect van communicatief handelen in de leefwereld

Habermas constateert dat symbolische reproductie en materiële reproductie tot elkaar veroordeeld zijn. De onderlinge verwevenheid van beide systemen in de leefwereld vormt de context van het communicatief handelen. De vraag is welk effect communicatief handelen heeft op de reproductieprocessen in combinatie met de structurele componenten.

De invloed van communicatief handelen in de vorm van het creëren van bekritiseerbare geldigheidsaanspraken varieert van individuele reproductieprocessen tot de structurele componenten van de leefwereld. Als culturele kennis in het proces van

communicatief handelen wordt toegepast, ter discussie gesteld en hernieuwd dan heeft dat niet alleen invloed op het proces van culturele reproductie zelf, maar op de legitimatie van bestaande organisaties en op socialisatie patronen als opvoeding en educatie. Het proces van sociale integratie coördineert niet alleen het handelen van actoren, maar heeft ook invloed op waardenoriëntaties en de legitimiteit van sociaal lidmaatschap. Sociale integratie geeft vorm aan de normatieve realiteit van individuen. Dit leidt uiteindelijk tot de ontwikkeling van een toerekeningsvatbaar individu (Habermas 2006, 141).

Tabel 3. Reproductieve functies van handelen op basis van wederzijds begrip

		Structurele componenten		
		<i>Cultuur</i>	<i>Samenleving</i>	<i>Persoonlijkheid</i>
Reproductieproces	<i>Culturele reproductie</i>	Overdragen, kritiek en verwerven van culturele kennis	Hernieuwde kennis als basis voor legitimatie	Reproductie van relevante kennis voor opvoeding en educatie
	<i>Sociale integratie</i>	Bepalen van centrale waarde oriëntaties	Coördineren van handelen door intersubjectief herkende geldigheidsclaims	Reproduceren van patronen van sociaal lidmaatschap
	<i>Socialisatie</i>	Enculturalisatie	Internaliseren van waarden	Ontwikkelen van een identiteit

Bron: Habermas 2006, 144.

3.6 Conclusie

In dit hoofdstuk zijn de deelvragen twee en drie uitgewerkt. Het communicatief handelen is beschreven en er is aangegeven hoe actoren zich tot elkaar moeten verhouden. Basis van het communicatieve handelen zijn de geldigheidsaanspraken dat: uitspraken waar zijn en in overeenstemming met geldende normen en dat de spreker authentiek is in zijn uitingen. De geldigheidsaanspraken corresponderen met de wereldperspectieven zoals boven beschreven.

Habermas onderscheidt drie wereldperspectieven: een objectieve, normatieve en subjectieve wereld. Communicatief handelen maakt het mogelijk om in communicatie deze perspectieven te onderscheiden en te benoemen. Het reservoir van achtergrondkennis dat het mogelijk maakt dat actoren zich tot elkaar kunnen verhouden wordt in het communicatief

handelen expliciet gemaakt en niet als vanzelfsprekend beschouwd. Communicatief handelen vormt de basis voor culturele reproductie, sociale integratie en socialisatie. Het proces van rationalisering (het ter discussie stellen en indien nodig bijstellen van culturele kennis) maakt het mogelijk dat nieuwe definities van situaties kunnen ontstaan op basis van wederzijds begrip door toerekeningsvatbare actoren. Communicatief handelen heeft als zodanig een sterk structureel karakter aldus Huhtala en Holma (2019).

Maar het handelen van actoren staat onder druk. Habermas beschrijft een leefwereld waarin sprake is van toenemende systeemdruk. Als gevolg van systemische integratie wordt wederzijds begrip als coördinatie mechanisme voor handelen verdrongen door ontaalde en normvrije systemen als geld en macht. Er is sprake van verdingelijking van de communicatieve verhoudingen. De gevolgen van de crises die kunnen ontstaan als gevolg van het abstractieproces zijn niet mis te verstaan aldus Habermas. Culturele kennis verliest aan betekenis, het vertrouwen van burgers in instituties is aan het afkalven, er ontstaan scheuren in tradities, identiteiten van collectieven vervagen en motivaties om norm-conform gedrag te vertonen staan onder druk. Rationalisering van de leefwereld als gevolg van communicatief handelen is minder vanzelfsprekend geworden. Een gevolg van de crises is het ontstaan van tegenbewegingen in de leefwereld. Het formaliseren van deze bewegingen kan leiden tot het ontwikkelen van tegeninstituties gericht op het terugdringen van het instrumenteel strategisch handelen, bijvoorbeeld het inperken van winstmaximalisatie in het kader van arbeid en het vergroten van participatiemogelijkheden in politieke besluitvorming. Communicatief handelen biedt tegenwicht aan het geweld van systemische integratie, aldus Habermas.

Het lijkt dat het voetbalveld veraf staat van het geweld van de crises en de vorming van een tegengeluid op die crises. Maar misschien is dat niet zo. Het voetbalveld hoeft uiteraard niet te worden opgevat als tegenbeweging die is ontstaan als gevolg van de crises in de leefwereld. Het voetbalveld kan wel worden opgevat als een situatie waar voetballers zich kunnen bekwamen in het ontwikkelen van communicatief handelen. Communicatief handelen dat tegenwicht kan bieden aan de voortschrijdende systemische integratie en bijdragen aan kwaliteit van leven. Maar in welke hoedanigheid dat tegenwicht vorm zou moeten krijgen formuleert Habermas niet expliciet.

Dat roept enkele vragen op. Als het communicatief handelen sterk gericht is op de structuur van communicatie in de vorm van geldigheidsaanspraken wat bepaalt dan de inhoud, de aanleiding van dat handelen? Hoe kunnen pupillen het communicatief handelen dat ze ontwikkelen op het voetbalveld toepassen in de leefwereld?

De opvatting van een pluralistische samenleving met democratie als geïnstitutionaliseerd conflict van Rosanvallon kan een antwoord zijn op deze vragen. De samenleving is een netwerk van sociale groepen waarin actoren participeren op basis van gedeelde belangen of verwantschap. Rosanvallon werkt de pluralistische samenleving uit aan de hand van het thema participatie.

4 Rosanvallon en de gethematiseerde situatie

4.1 Inleiding

Volgens Habermas wordt een situatie geactualiseerd aan de hand van een thema. De leefwereld speelt zich af in alledaagse situaties die binnen het bereik van actoren liggen en potentiële situaties die actoren uitzicht bieden op te realiseren idealen. In het kader van deze scriptie is vooral de potentiële of wenselijke situatie van belang. Een thema geeft richting aan de wenselijke situatie. Het uitgangspunt voor een thema van een wenselijke situatie is een gemis. Of om in termen van Habermas te blijven, hoe de crises zijn ontstaan. Participatie is een reactie op de crises. Participatie biedt tegenwicht tegen de voortschrijdende systeemdruk in de vorm van verdingelijking van de communicatieve verhoudingen in een democratische samenleving. Met de uitwerking van participatie geeft Rosanvallon invulling aan het begrip tegenwicht bij Habermas. Rosanvallon concretiseert participatie aan de hand van de twee verschijningsvormen van democratische representatie. Hij onderkent een sociologische en een politieke realiteit. Participatie in de eerste situatie, de sociologische realiteit, werkt hij uit aan de hand van de begrippen singulariteit, wederkerigheid en gemeenschappelijkheid. In de tweede situatie, de politieke realiteit, staat participatie in de vorm van de ontwikkeling van tegendemocratie centraal. Het mogelijk ontstaan van tegeninstituties zoals Habermas constateerde wordt bij Rosanvallon werkelijkheid.

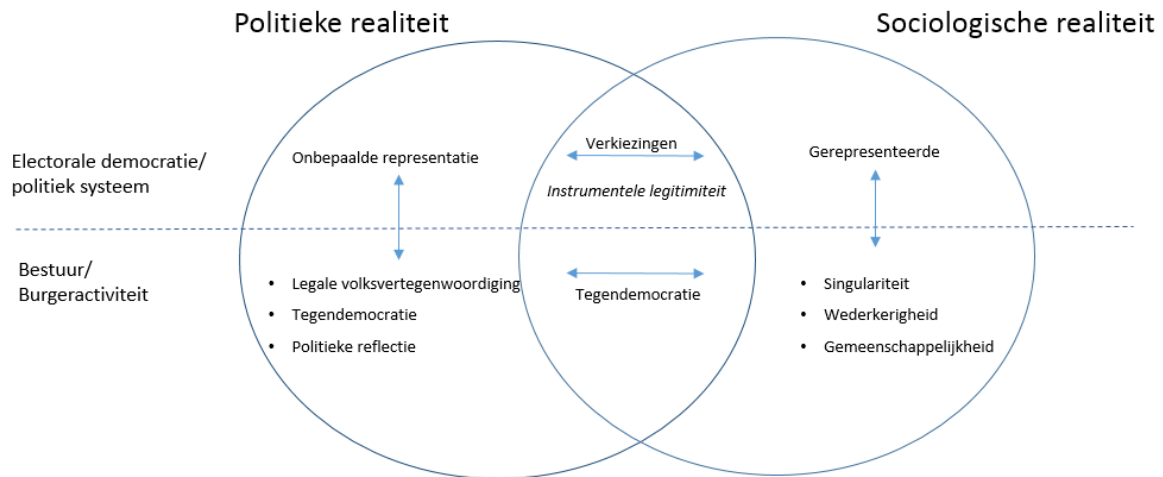
Allereerst wordt beschreven hoe Rosanvallon het ontstaan van de crises ziet. Vervolgens wordt het thema participatie uitgewerkt aan de hand van de twee verschijningsvormen van democratische representatie: een sociologische en een politieke realiteit.

4.2 Het ontstaan van crises in de samenleving

Het ijkpunt voor Rosanvallon om de samenleving te duiden is de verhouding tussen burgers onderling én de verhouding tussen burgers en politiek. Hij constateert dat particulariteit in de samenleving toeneemt. Het zijn niet langer de van oudsher gevormde groepen waaraan status wordt ontleend. De voetbalvereniging als tweede familie is of al verdwenen of staat onder druk. Het netwerk dat de samenleving verbindt bestaat uit zelfgekozen groepen waarin mensen op basis van verwantschap of gedeelde interesses bij elkaar komen. Netwerken kunnen van langere of kortere duur zijn. Rosanvallon neemt met de idee van een pluralistische democratische samenleving afstand van Habermas, die hij een monistische opvatting van volkssoevereiniteit verwijt (Rosanvallon 2012, 137). De veranderende sociale samenstelling heeft een veranderende houding ten opzichte van het politieke systeem ten gevolg. Als de gemeenteraad besluit tot het sluiten van een multifunctioneel sportcomplex

omdat het openhouden niet rendabel blijkt wil dat niet zeggen dat dat dan ook automatisch gebeurt. Op basis van gedeelde belangen komen burgers steeds vaker tot initiatieven waarin zijzelf het voortouw nemen in bijvoorbeeld het openhouden van een multifunctioneel sportcomplex. Rosanvallon constateert afnemende belangstelling voor het politieke bureaucratische systeem en toenemende interesse in (zelf)bestuur (Rosanvallon 2011, 68). Burgers lijken zich niet meer vertegenwoordigd te voelen door het politiek bureaucratisch systeem. Het volk is als electorale meerderheid is nog steeds de legale basis voor de democratie. Maar in een tijd van toenemende singulariteit is er geen sprake meer van één volk, maar van minderheden die zich manifesteren. 'The invisible people is not a numerical construct but a social fact constituted by a range of histories, situations and positions. The people exist as a narrative, a collection of stories, rather than a fixed voting bloc' (Rosanvallon 2011, 70).

Democratie is de wijze waarop een samenleving zich organiseert en is nooit af. Rosanvallon constateert dat democratie onbepaald is als het gevolg van een reeks onoplosbare spanningen tussen representatie en gerepresenteerde. Voor Rosanvallon is democratie een permanente reorganisatie van het sociale leven. De spanningen betreffen de legitimatie van de volksvertegenwoordiging en de bescherming van diegenen die worden vertegenwoordigd als zijnde één volk. Democratie heeft twee kanten. Enerzijds is er sprake van een samenleving die zich kenmerkt als eenheid in verscheidenheid en anderzijds een organiserend politiek systeem. Democratie als politiek regime gaat uit van een soeverein volk dat zich in de vorm van een electoraat laat afvaardigen door middel van democratische procedures als kiesrecht. Maar het volk is niet eenduidig te definiëren aldus Rosanvallon. Volkssoevereiniteit komt niet tot uiting in de articulatie van één algemene wil, maar door evenwicht tussen een veelheid van deelbelangen. Bescherming van hen die worden gerepresenteerd, hoewel nog onverminderd actueel, wordt meer en meer verdrongen voor het behartigen van belangen van de gerepresenteerde. Volkssoevereiniteit valt uiteen in een wensenlijstje van verschillende bevolkingsgroepen waardoor democratie in fundamentele zin onvoltooibaar zal blijven. (De Haan 2012, 31-33). De twee kanten van democratie, de sociologische realiteit en de politieke notie, zijn niet meer één en dezelfde, maar als een Venn-diagram onderling verbonden. Het centraal midden is het spanningsveld waar de ideeën van het volk als meerderheid eens in de vier jaar in het stemhokje wordt bekrachtigd.

Figuur 1. Democratische representatie bij Rosanvallon.

Rosanvallon beschrijft twee soorten crises die elkaar versterken. In de sociologische realiteit uit de crisis zich in toenemende individualisering met als gevolg dat actoren in het handelen gericht zijn op het realiseren van deelbelangen. In de politieke realiteit uit de crisis zich in verwijdering van de kloof tussen het politiek systeem en burger als gevolg van tanend vertrouwen van de burger in het politiek systeem. De beschrijving van de crises van Rosanvallon sluit aan bij de crises die Habermas onderkent. Habermas constateert dat communicatief handelen in de leefwereld onder druk staat als gevolg van systemische integratie. Het streven van de subsystemen economie en staat naar verdergaande verzelfstandiging zorgt dat communicatieve verhoudingen onder druk komen te staan. Door mediatisering van de leefwereld door geld en macht neemt strategisch handelen van actoren toe. Wederzijds begrip als basis voor het handelen wordt steeds minder vanzelfsprekend. Het uitgangspunt voor het handelen lijkt het realiseren van individuele doelen te zijn geworden, aldus Habermas.

Participatie is bij Rosanvallon een keerpunt in de crises. Hij werkt dit thema uit aan de hand van de volgende ontwikkelingen: in het kader van de sociologische realiteit zijn dat singulariteit, wederkerigheid en gemeenschappelijkheid, en in het kader van de politiek realiteit zijn dat tegendemocratie en politiek reflectie. Participatie is bij Rosanvallon dan ook een thema dat meerdere invalhoeken kent. Hieronder worden allereerst de ontwikkelingen in de samenleving beschreven en vervolgens de ontwikkelingen in de politieke realiteit uitgewerkt (Rosanvallon 2013).

4.3 Sociologische realiteit

Rosanvallon constateert dat in de samenleving, voornamelijk het gelijkheidsideaal onder druk staat. Solidariteit is aan erosie onderhevig door de opkomst van individualisering. Hij pleit voor hernieuwde formulering van het gelijkheidsideaal waarin aandacht voor singulariteit, maar ook wederkerigheid van sociale verhoudingen en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor het behouden van een menswaardig bestaan (Rosanvallon 2013, 260). In *How to Create a Society of Equals: Overcoming Today's Crisis of Inequality* (2016) en *The Society of Equals* (2013) werkt hij deze drie principes voor democratisch egalitarisme, singulariteit, wederkerigheid en gemeenschappelijkheid uit. 'The citizen is not merely an individual endowed with certain rights; he is also defined by his relation to others, his fellow citizens' (Rosanvallon 2016, 22).

4.3.1 Singulariteit

Op zoek naar invulling van het eigen leven zijn individuen elkaar voorbijgestreefd. Het eigen leven moet uniek en vooral waardevol zijn (Rosanvallon 2013, 261). Handelen van actoren is niet meer gericht op het creëren van wederzijds begrip maar het realiseren van particuliere doelen. Maar het kan ook anders. Individualisering ontstaat niet ten opzichte van elkaar maar juist met elkaar. Individualisering (singulariteit) moet relationeel worden opgevat aldus Rosanvallon. Singulariteit onderscheidt zich daarmee van autonomie en identiteit. Autonomie is gekoppeld aan de positie van het individu in de samenleving en daardoor essentieel statisch. Identiteit is een ingewikkeld complex van persoonlijke variabelen dat wel kan veranderen in de loop van de tijd, maar in essentie ook statisch is. Singulariteit ontstaat in relatie met de ander en is essentieel dynamisch. Het onderscheid tussen singulariteit, autonomie en identiteit is ook bepalend voor de constructie van sociale (on)gelijkheid. Sociale (on)gelijkheid wordt niet bepaald door eigenheid of condities maar juist door singulariteit als relationele variabele. Want wil je verschillen met de ander, aldus Rosanvallon, dan kan dat alleen in relatie mét de ander. Juist door verscheidenheid wordt het mogelijk om particulariteit te (h)erkennen. Het bestaan van verscheidenheid is de norm voor gelijkheid. Er is sprake van eenheid in verscheidenheid. Discriminatie is de afwezigheid van de erkenning van verscheidenheid met als gevolg het indelen van de samenleving in gelijke groepen en het miskennen van singulariteit. Sociaal beleid moet gericht zijn op het bevorderen van individuele autonomie door het wegnemen van belemmeringen die de persoon beperken tot de conditie waarin hij/zij leeft en hoop op een andere toekomst wegnemen. Door individuen te ondersteunen bij het ontwikkelen van vaardigheden zoals

communicatief handelen, krijgen zij de mogelijkheid om boven condities, die op het eerste gezicht bepalend lijken te zijn, uit te stijgen (Rosanvallon 2013, 266-267).

4.3.2 Wederkerigheid

Wederkerigheid uit zich in de relatie van autonome individuen die elkaars gelijke zijn én in interactie met elkaar staan, zonder dat daarbij sprake is van dwang. Gelijkheid is niet afhankelijk van sociale condities, maar juist gebaseerd op relaties die we met elkaar aangaan, op het samenleven als zodanig, aldus Rosanvallon. De balans in sociale verhoudingen is belangrijk. Wanneer onderlinge verhoudingen tussen burgers niet meer in balans zijn ontstaat het gevoel dat regels en afspraken niet voor iedereen in gelijke mate gelden. Door de disbalans in de onderlinge verhoudingen ontstaan privileges. Sommige individuen halen meer voordeel uit dezelfde situatie ten opzichte van andere individuen.

De onderlinge betrokkenheid tussen actoren heeft ook betrekking op goederen en diensten die tegelijkertijd worden geproduceerd én geconsumeerd. Relationele goederen en diensten ontstaan alleen in wederkerigheid en worden ook in wederkerigheid gebruikt. Zij zijn alleen beschikbaar voor wie betrokken is in de relatie. De goederen en diensten zijn daarmee niet toegankelijk voor hen die buiten de relatie staan, zich niet in dat netwerk bevinden. Toch kunnen relationele goederen en diensten van nut zijn in een breder verband, zij kunnen bijdragen aan een pluralistische samenleving (Rosanvallon 2013, 271-272). Als voetballers in staat worden gesteld door het invoeren van nieuwe spelregels zich te bekwamen in communicatief handelen heeft dat niet alleen invloed op relaties die ontstaan op het voetbalveld. Volgens Rosanvallon wordt de samenleving verbonden door een netwerk van sociale groepen. Het ontwikkelen van communicatief handelen op het voetbalveld stelt pupillen in staat om ook in andere sociale groepen te participeren.

4.3.3 Gemeenschappelijkheid

Rosanvallon koppelt gemeenschappelijkheid aan burgerschap. Burgerschap heeft zowel een juridische kant als een sociale kant. De formeel, juridische kant van burgerschap heeft betrekking op de rechten en plichten die een ingezetene van een staat heeft, bijvoorbeeld het recht om te stemmen. Maar een burger is meer dan alleen een individu met formele rechten. Hij staat ook in relatie met medeburgers. Een relatie die in het teken staat van gemeenschappelijkheid. Een gemeenschap wordt gevormd door burgers die betrokken zijn op elkaar en samen invulling geven aan een gedeeld wereldbeeld. Bijvoorbeeld op het voetbalveld waarbij ouders, trainers en voetballers het belangrijk vinden dat pupillen zich

moeten kunnen bekwamen in communicatief handelen. Of bijvoorbeeld in de begeleiding van migranten door betrokken vrijwilligers die vinden dat iedereen recht heeft op een menswaardig bestaan.

Gemeenschappelijkheid is niet (meer) vanzelfsprekend. In een pluralistische samenleving staan gemeenschappelijke verhalen onder druk en verworden ze tot nostalgie en clichés die niet meer kunnen dienen om ontwikkelingen in de samenleving te duiden. Zoals bij de vader die overdenkt wat de voetbalvereniging voor hem heeft betekend. Hij zou graag willen dat de voetbalvereniging dezelfde rol gaat vervullen voor zijn zoon, die net lid is geworden van de vereniging. Maar aan de kant van het voetbalveld constateert hij dat al datgene wat voor hem zo belangrijk was aan betekenis heeft ingeboet. Het lijken sentimenten uit een ver verleden geworden.

Een complexe, pluralistische samenleving heeft behoefte aan een andere, actieve opvatting van gemeenschappelijkheid waarin ruimte is voor de sociale kant van burgerschap. Deze gemeenschappelijkheid bestaat uit drie dimensies: deelnemen, wederzijds verstaan en circulatie, die onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden (Rosanvallon 2013, 287). Gemeenschappelijkheid ontstaat als burgers samen deelnemen aan evenementen. Men is dan letterlijk in elkaars nabijheid om een evenement of gebeurtenis, zoals sportevenementen of concert, te vieren. Een ander deelaspect van deelnemen is meer reflexief van aard. In gemeenschappen hebben betrokkenen toegang tot dezelfde informatie omtrent sociale issues die spelen. Dit verhoogt de betrokkenheid van burgers van die gemeenschappen. Wederzijds verstaan is onlosmakelijk verbonden met deelnemen. Wederzijds verstaan ontstaat als narratieven worden gedeeld in bijvoorbeeld de vorm van ontmoetingen, onderzoek en kritische journalistiek. Het ontmoeten van elkaar vindt plaats in de publieke ruimte. Het delen van de openbare ruimte zoals openbaar vervoer, de straat en/of sportvereniging noemt Rosanvallon circulatie. Circulatie biedt de mogelijkheid tot menselijk verkeer (Rosanvallon 2013, 288). Gemeenschappen zijn niet statisch, maar hebben een fluïde karakter. Bijvoorbeeld in het geval dat burgers elkaar weten te vinden om tegenwicht te bieden tegen hen onwelgevallige politieke besluiten (systemische integratie bij Habermas). Is de onwenselijke situatie afgewend dan is deelname aan die specifieke groep niet langer actueel. Dit samenkomen van burgers werkt Rosanvallon uit in de vorm van tegendemocratie als onderdeel van de politieke realiteit.

4.4 Politieke realiteit

Volgens Rosanvallon bestaat de politieke notie van democratie uit drie pijlers: gekozen volksvertegenwoordiging, tegendemocratie en politieke reflectie en deliberatie. Voor dit onderzoek zijn vooral de laatste twee pijlers van belang: een beschouwing van het kiesrecht en het daarbij behorende politieke regime valt buiten de focus van dit onderzoek.

4.4.1 Tegendemocratie

Als in een democratie wordt uitgegaan van de stem van het volk als zijnde electoraat, dan wordt de nadruk gelegd op het gemeenschappelijk belang. De aandacht voor de verscheidenheid van deelbelangen, het volk als sociale entiteit, de eenheid in verscheidenheid, komt onder druk te staan. Deze spanning tussen enerzijds het volk als electorale meerderheid en anderzijds het volk als optelsom van conflicten en belangen vergroot de afstand tussen volksvertegenwoordiging en vertegenwoordigden. Als gevolg hiervan constateert Rosanvallon een algemene tendens van vervreemding en onderling wantrouwen. Dit gevoel van wantrouwen en het overheersen van minderheidsstandpunten manifesteert zich als tegendemocratie (De Haan 2012, 34). Met tegendemocratie geven burgers en organisaties inhoud aan de gevoelens van wantrouwen en vervreemding. Tegendemocratie breidt de macht van de samenleving uit als het gaat om het beïnvloeden van overheidsmaatregelen. Tegendemocratie is noodzakelijk permanent en is gericht op legitimering van het politieke bedrijf. Rosanvallon onderscheidt drie vormen: toezicht, hindermacht en juridisering.

De eerste vorm, toezicht, heeft betrekking op de toename van waakzaamheid met betrekking tot overheidsfunctioneren. Wantrouwen maakt dat politieke betrouwbaarheid en moraliteit van bestuurders niet als vanzelfsprekend wordt ervaren. Dat uit zich in het toetsen van het publiekelijk handelen van overheidsfunctionarissen. Gebeurt dit door toezichthoudende organisaties dan is er sprake van geïnstitutionaliseerd wantrouwen. De toezichthoudende organisatie is zelf onderdeel geworden van het politiek bedrijf en als zodanig ook zelf onderwerp van een publiek wantrouwen.

Hindermacht betreft het bezwaar aantekenen tegen overheidsbesluiten. Het maken van bezwaar heeft de vorm van een georganiseerde tegenstem die nadrukkelijk partijdig is. De effectiviteit en kwaliteit van overheidshandelen worden bevorderd door evaluatie in de vorm van zorgvuldig onderzoek. Dat kan ter verbetering van de politieke besluitvorming dienen, maar ook het tegendeel is mogelijk: het organiseren van hindermacht waarmee bewust politieke obstructie wordt beoogd. In beide gevallen herbevestigt het maken van bezwaar de

vigerende, collectieve waarden en normen. In het aantekenen van bezwaar worden de onderliggende belangen geëxpliciteerd. De belangen worden gecorrigeerd indien ze afwijken van de heersende waarden en normen, of bevestigd. In beide gevallen dienen de vigerende waarden en normen als toetssteen (De Haan 2012, 35-36).

De derde vorm, juridisering, uit zich in het evalueren van de processen die ten grondslag liggen aan overheidsbesluiten. Het gevolg hiervan is juridisering van het politiek bedrijf met als doel een hogere mate van transparantie van dat politiek bedrijf door de nadruk op verantwoording van onderliggende processen door haar functionarissen.

De drie vormen van tegendemocratie: toezicht, hindermacht en juridisering komen voor in alle gremia van de democratie, lokaal, provinciaal en nationaal. Indien de uitingen van tegendemocratie zijn geïnstitutionaliseerd is er sprake van uitbreiding van legitimering van de democratie voorbij het kiesrecht. Deze organisaties zijn, zoals boven is geschreven, zowel onderdeel van de tegendemocratie als object van de tegendemocratie geworden. De situatie is ontstaan waarin de controleur wordt gecontroleerd.

Georganiseerd wantrouwen en vervreemding als tegenwicht voor democratie is daarmee een essentieel onderdeel geworden van democratie. Het organisatievermogen van mondige burgers biedt mogelijkheden om nieuwe politieke vormen te organiseren. Politieke vormen waarin burgers in hogere mate worden betrokken bij de uitvoering van het politiek bedrijf.

4.4.2 Politieke reflectie en deliberatie

Sinds 1980, schrijft Rosanvallon, ligt de nadruk van democratie niet langer op het informeren van burgers over besluiten die hen zelf betreffen, maar juist op het betrekken van burgers bij de besluitvorming, de zogeheten participatieve democratie. Activiteiten op dit terrein behelzen zowel nationale besluitvorming als besluitvorming op het niveau van de buurt of wijk. Allemaal hebben ze tot doel om het ideaal van een levendige stad of staat in de tijd van een post-representatieve democratie vorm te geven (Rosanvallon 2013, 296). En niet zonder reden. Het is niet voldoende voor burgers, schrijft Rosanvallon, om alleen betrokken te zijn bij politieke besluitvorming door in het stemhokje een blanco check af te geven.

Belangenvertegenwoordiging moet transparanter, herkenbaar en vooral permanent zijn. De overheid wordt niet langer gezien als het orgaan dat alwetend is en het alleenrecht heeft op het aandragen van oplossingen van maatschappelijke problemen. Burgers willen betrokken worden bij politieke besluitvorming. Burgerparticipatie bij publieke besluitvorming is daarmee een noodzaak geworden. Als gevolg hiervan wordt besluitvorming

steeds lager en dichter bij de burger gerealiseerd. Actieve participatie van burgers is geen panacee voor de spanning tussen de politieke notie van democratie en de sociologische realiteit, maar eerder een noodzakelijke voorwaarde om besluitvorming te legitimeren. Een belangrijk kenmerk van burgerparticipatie was het betrekken van zoveel mogelijk burgers bij besluitvorming. Niet zozeer de inhoud stond centraal als wel de vorm. In een later stadium kwam de nadruk te liggen op het debat. Niet zozeer de besluitvorming waarin zo veel mogelijk burgers waren gehoord was het uitgangspunt, maar juist de fase die daaraan voorafgaat, de discussie. De focus verschoof van een meer kwantitatieve nadruk, waarbij het van belang was zoveel mogelijk burgers bij besluitvorming te betrekken, naar een kwalitatieve aanpak, met aspecten als overleg en uitwisseling van argumenten: de deliberatieve democratie. Activiteiten die onder reflectie en deliberatie vallen zijn gericht op het uitwerken van de regels die een gedeelde wereld bepalen (Rosanvallon 2013, 291).

Ondanks de voordelen van de deliberatieve democratie, zoals het optimaliseren van discussie, als onderdeel van besluitvorming zijn er ook beperkingen. Het blijkt dat niet iedereen in gelijke mate toegang heeft tot bronnen die nodig zijn voor de discussie en dat een discussie ook kan uitmonden in polarisatie van oorspronkelijke posities. Een andere niet onbelangrijke beperking was de opvatting dat democratische besluitvorming altijd moet uitmonden in consensus in tegenstelling tot het idee van democratie als een geïnstitutionaliseerd conflict (Rosanvallon 2013, 293). Voor de opvatting van democratie als geïnstitutionaliseerd conflict zijn mondige burgers nodig. En dat burgers altijd mondige burgers zijn is niet vanzelfsprekend, zoals blijkt uit het eerder geciteerde rapport van het RIVM (2016).

Het stimuleren van de ontwikkeling van communicatief handelen bij pupillen lijkt hiermee niet vrijblijvend, maar veeleer noodzakelijk. Politieke reflectie en deliberatie zijn mogelijk doordat burgers uiting geven aan een brede betrokkenheid én van zich laten horen in allerlei belangengroeperingen. Deze onderlinge verbondenheid geeft richting aan het vormen van een gemeenschappelijke wereld. Een gemeenschappelijke wereld waarin een grote mate van verscheidenheid mogelijk is. Uiteindelijk resulteert dat in collectieve interventies waarmee beoogde doelen kunnen worden behaald (Rosanvallon 2008, 20).

4.5 Conclusie

Met de beschrijving van de idee van Rosanvallon dat de samenleving een pluralistische samenleving is geworden, wordt de laatste deelvraag uitgewerkt. De samenleving, aldus Rosanvallon, bestaat uit een netwerk van sociale groepen. Groepen waar individuen zich bij

aansluiten op basis van verwantschap of gedeelde interesse. De samenleving is een eenheid in verscheidenheid. Individualisering in de samenleving is te ver doorgevoerd en burger en politiek zijn steeds verderaf van elkaar komen te staan. Handelen van burgers is gericht op het bereiken van eigen doelen niet op het bereiken van wederzijds begrip. Politiek is vooral gericht op het behartigen van deelbelangen, in plaats van bescherming van de gerepresenteerde. Als gevolg van beide crises delft communicatief handelen het onderspit ten faveure van strategisch handelen. Met deze conclusie sluit Rosanvallon aan bij Habermas. Zowel Habermas als Rosanvallon constateren dat communicatief handelen niet vanzelfsprekend is. Daar waar Habermas de mogelijkheid van het ontstaan van tegeninstituties ziet, concretiseert Rosanvallon deze mogelijkheid.

Rosanvallon poneert participatie als panacee voor de verschillende crises in de samenleving. Hij werkt het thema participatie uit in verschillende contexten en situaties.

De eerste context betreft de sociologische realiteit. Participatie in de samenleving werkt hij uit aan de hand van singulariteit, wederkerigheid en gemeenschappelijkheid. De conclusie is dat we ander nodig hebben om onszelf te kunnen zijn. De relatie met betrekking tot de ander moet gelijkwaardig zijn en vrij van dwang. In een gelijkwaardige relatie wordt de ene actor niet beoordeeld ten opzichte van de andere actor en wordt het mogelijk om invulling te geven aan een gemeenschappelijk wereldbeeld. Gemeenschappelijkheid vereist dat burgers ook daadwerkelijk deelnemen aan evenementen of gebeurtenissen. Actoren moeten elkaar kunnen ontmoeten en wederzijds verstaan. Rosanvallon sluit hiermee aan bij Habermas waar wederzijds begrip van belang is voor culturele reproductie.

De tweede context die Rosanvallon beschrijft is de politieke realiteit. Hij werkt het thema participatie uit aan de hand van het begrip tegendemocratie. Uitingen van tegendemocratie zijn toezicht, hindermacht en juridisering. Met de uitwerking van tegendemocratie nuanceert Rosanvallon het proces van systemische integratie van Habermas en concretiseert hij de mogelijkheid van tegeninstituties bij Habermas. Burgers staan niet meer langs de zijlijn van het politieke systeem, maar zijn een deel geworden van het systeem waartegen ze in geweer komen. Rosanvallon expliciteert de veronderstelling die bij Habermas voorafgaat aan het handelen op basis van wederzijds begrip: het conflict. Democratie is een geïnstitutionaliseerd conflict en de burger discussieert mee in een netwerk van groepen op basis van gedeelde belangen. De rol van de burger is verschoven van object naar subject. Om in termen van Habermas te spreken; van consument naar communicatief handelende actor.

Daarmee is de urgentie van mondige, communicatief handelende actoren gegeven. Dat roept de vraag op hoe de nieuwe wedstrijdvorm voor de F-pupillen kan bijdragen aan de ontwikkeling van communicatieve vaardigheden. In de eindconclusie wordt deze vraag uitgewerkt.

5 Conclusie

5.1 Inleiding

De theorie van het communicatieve handelen en de wedstrijdvorm met nieuwe spelregels, het referentiesysteem zoals ingericht door de KNVB, hebben zeker raakvlakken. In deze conclusie wordt de onderzoeksvraag beantwoord. De vraag luidt 'In welke mate dragen de nieuwe spelregels van de KNVB voor F-pupillen bij aan de ontwikkeling van communicatieve vaardigheden die in de hedendaagse samenleving van belang zijn'?

Participatie is de opmaat voor de uitwerking van de onderzoeksvraag. Aan de hand van het thema participatie wordt de niet-voetbaltechnische situatie van het voetballen van F-pupillen geëxpliciteerd en tegelijkertijd de maatschappelijke waarde van de niet-voetbaltechnische situatie benadrukt. Uitgangspunt bij de uitwerking van de onderzoeksvraag zijn de resultaten van het communicatief handelen in de vorm van de reproductieve functies zoals weergegeven paragraaf 3.5.2: socialisatie, sociale integratie culturele reproductie. De reproductieve processen worden gecombineerd met de begrippen singulariteit, wederkerigheid en gemeenschappelijkheid van Rosanvallon. Allereerst wordt het thema participatie uitgewerkt.

5.2 Participatie

De wedstrijdvorm met nieuwe spelregels lijkt geschikt als situatie voor pupillen om zich te bekwamen in communicatief handelen. Alleen een situatie is niet voldoende. Het feit dat voetballers zich bevinden in een situatie, in dit geval het voetbalspel met nieuwe regels, maakt ze nog niet tot mondige voetballers. Maar wat maakt een situatie dan geschikt voor het ontwikkelen van communicatief handelen?

Habermas onderscheidt twee soorten situaties: een situatie die letterlijk binnen het bereik van actoren ligt en een situatie die binnen het potentiële bereik van actoren ligt. De KNVB hanteert met haar nieuwe spelregels het perspectief van een situatie die binnen bereik ligt. Iedereen weet wat hij moet doen. De situatie is helder. Voetballers moeten voetballen en vooral met plezier aldus de visie van de KNVB. De nieuw ontstane situatie biedt actoren meer mogelijkheden dan het ontwikkelen van voetbaltechnische vaardigheden. Vanuit het perspectief van de potentiële situatie biedt de nieuw ontstane situatie actoren de mogelijkheid om zich te bekwamen in communicatief handelen. Om de potentiële situatie binnen bereik te brengen van pupillen moet de situatie geactualiseerd worden aan de hand van een thema.

Dat thema werd al genoemd in het rapport van de RIVM (2016) en ook door Rosanvallon: participatie door mondige burgers. Hij constateert dat de samenleving mondige

burgers nodig heeft die in onderlinge verbondenheid uitwerking geven aan de regels die een gedeelde wereld bepalen. Enerzijds in het kader van een samenleving die wordt gekenmerkt door een hoge mate van verscheidenheid. Anderzijds in de verhouding tussen burger en politiek waarin door verschillende vormen van tegendemocratie die verhouding wordt gelegitimeerd⁴. Rosanvallon operationaliseert participatie op het niveau van de samenleving aan de hand van de begrippen singulariteit, wederkerigheid en gemeenschappelijkheid. Het thematiseren van de potentiële situatie aan de hand van de begrippen singulariteit, wederkerigheid en gemeenschappelijkheid kan ook worden toegepast op de mini samenleving van de voetbalvereniging met de nieuwe wedstrijdvorm. Het maakt het ontwikkelen van communicatief handelen van F-pupillen manifest en bespreekbaar.

5.3 Socialisatie en singulariteit

In het vergelijken van de typen van handelen die Habermas beschrijft met de ontwikkelingsstadia zoals die zijn beschreven in het onderzoeksrapport van de KNVB vallen een paar aspecten op. In de eerste fase zijn kinderen vooral gericht op zichzelf. In termen van Habermas' handelingstypologie lijkt dat op strategisch handelen waarbij het realiseren van eigen doelen voorop staat. Kinderen willen vooral zelf aan de bal zijn en scoren. Pas later ontwikkelen kinderen het gevoel voor samenspelen. Het gevoel te behoren tot een sociale groep wordt in het handelen van pupillen meer herkenbaar. Er is sprake van internalisering van waarden en normen. De voetballer maakt zich de relevante cultuur eigen, in dit geval de cultuur van de voetbalvereniging. De nieuwe spelsituatie lijkt een referentiesysteem te kunnen zijn dat communicatief handelen van actoren ondersteunt en zodoende bijdraagt aan de ontwikkeling en instandhouding van stabiele identiteiten van actoren. Actoren die toerekeningsvatbaar worden geacht in hun handelen. Voetballers ontwikkelen executieve vaardigheden als analyseren en oplossen van problemen en competenties als omgaan met verschillen en conflicthantering. In de relatie met de ander krijgt ook de uniciteit van het individu vorm.

Het (h)erkennen van de eigenheid in verscheidenheid noemt Rosanvallon singulariteit. Het is dit proces van singulariteit dat voetballers in staat stelt eigen persoonlijke vaardigheden te ontwikkelen. Immers je kunt Messi niet naspelen zonder teamgenoten. Door het 'action-centered' karakter van het voetbalspel kunnen communicatieve vaardigheden

---

⁴ In het kader van dit onderzoek worden de verschillende vormen van tegendemocratie beschouwd als contexten waar communicatief handelen maatschappelijke waarde heeft.

zowel worden ontwikkeld als bijdragen aan de vorming van de eigenheid van voetballers. Al doende leert men.

5.4 Sociale integratie en wederkerigheid

Sociaal lidmaatschap is een belangrijke voorwaarde voor sociale integratie en de vorming van de eigen persoonlijkheid. Sportverenigingen vervullen hierbij een belangrijke rol. Ze bieden actoren de mogelijkheid lid te worden van een sociaal collectief waarbinnen kan worden geëxperimenteerd met handelen. Pupillen krijgen de kans om zich te bekwamen in norm-conform gedrag. Het 'zo doen we het hier' wordt steeds meer herkenbaar in het gedrag van de voetballers. De ontwikkeling van norm-conform gedrag bij pupillen komt overeen met beslissingsvaardigheid zoals beschreven in het onderzoeksrapport van de KNVB 'het vermogen om essentiële informatie vanuit de omgeving op te nemen, te interpreteren en daar vervolgens de concrete actie aan te koppelen' (Ruiven et al. 2016, 19).

Beslissingsvaardigheid wordt in het kader van de onderzoeksvraag van deze scriptie breder geïnterpreteerd. Of om in termen van Habermas te spreken, de situatie wordt op een andere manier gethematiseerd. Competenties als beslissingsvaardigheid zijn deel van (stabiele) identiteiten van toerekeningsvatbare actoren en kunnen ook in andere situaties worden uitgeoefend.

Sociale integratie is het gevolg van het coördineren van handelen op basis van intersubjectief herkende geldigheidsclaims. Het voetbalspel met de nieuwe spelregels draagt zeker bij aan het handelen op basis van intersubjectief herkende geldigheidsclaims. De ontwikkeling van spelrijpheid die ontstaat door de combinatie tussen voetbalvaardigheden en spelinzicht zoals beschreven in het onderzoeksrapport van de KNVB (2016) sluit hierop aan. De voetballer weet hoe het spel te spelen, kent zijn eigen positie daarin, en niet onbelangrijk ook de positie van de ander. Het handelingsarsenaal van de speler binnen de lijnen en regels van het spel optimaliseert. Daarvoor is de ander als teamgenoot of tegenstander nodig. De voetballer weet wat van hem wordt verwacht en wat hij van medespelers mag verwachten. In het spel leren voetballers elkaar aan te spreken op elkaars handelen. Naast het ontwikkelen van spelrijpheid (en de hierboven beschreven beslissingsvaardigheid) worden voetballers communicatief vaardiger. Anders gezegd, door de toepassing van de nieuwe spelregels kan het handelen op het voetbalveld van pupillen worden gecoördineerd door intersubjectief herkende geldigheidsclaims: waarheid, juistheid en authenticiteit.

Wederkerigheid zoals beschreven bij Rosanvallon is een essentieel onderdeel van *deliberate play* activiteiten. Voetballers staan in *deliberate play* activiteiten op gelijke voet

met elkaar, en hun onderlinge relatie wordt gekenmerkt door de afwezigheid van enige vorm van dwang. Wederkerigheid heeft als vanzelfsprekend een positieve invloed op de onderlinge betrokkenheid. In de relatie tussen actoren die wordt gekenmerkt door wederkerigheid ontstaan producten en diensten die ook in dezelfde relatie worden geconsumeerd, zoals bijvoorbeeld het voetbalspel. Het spel start met het eerste fluitsignaal en stopt na het laatste fluitsignaal. Het ontwikkelen van communicatief handelen van pupillen kan ook een relationele dienst zijn, waarvan de invloed niet beperkt hoeft te blijven tot het voetbalveld. Immers de wederkerigheid die in het voetbalspel herkenbaar is, is een noodzakelijke voorwaarde voor het communicatief handelen als zodanig. Communicatief handelen veronderstelt handelen op basis van wederzijds begrip. Het ontwikkelen van communicatief handelen bij pupillen wordt dan een relationele dienst die de lijnen van het voetbalveld ver overstijgt.

5.5 Culturele reproductie en gemeenschappelijkheid

Het ontwikkelen van beslissingsvaardigheid van voetballers is de opmaat naar de fase van culturele reproductie. Immers voetballers weten wat essentiële informatie is en stemmen hun handelen daarop af. Essentiële informatie wordt in de context van de situatie bepaald. In dit geval binnen de krijtlijnen van het voetbalveld. Habermas verstaat essentiële informatie anders dan de onderzoekers van het KNVB rapport: *Optimale wedstrijdvormen pupillen: Onder 6 tot en met onder 12* (Ruiven et al. 2016). Essentiële informatie is voor Habermas informatie die het mogelijk maakt elkaar te verstaan. Kennis waarover overeenstemming is bereikt en die als basis dient voor het coördineren van handelingen. Maar ook kennis die nooit vrij is van discussie. Kennis die communicatief handelen mogelijk maakt.

Vóór de invoering van de nieuwe spelregels werd de definitie van de situatie bepaald door de arbiter. De nadruk van culturele reproductie lag vooral op het overdragen en verwerven van culturele kennis. Voetballers leerden bijvoorbeeld wat buitenspel is, wat een correcte terugspeelbal op de keeper is of wanneer hands aangeschoten hands is of niet etc. Het interpreteren van buitenspel, een al dan niet correcte terugspeelbal of aangeschoten hands was voorbehouden aan de scheidsrechter. De toepassing van de nieuwe spelregels van de KNVB voor F-pupillen biedt voetballers de mogelijkheid om zelf een mening te vormen én te communiceren over de vooronderstellingen die ten grondslag liggen aan de definitie van de situatie, de geldende normen en de integriteit van medespelers. Onbedoeld lijken de nieuwe spelregels aan te geven hoe actoren zich tot elkaar zouden moeten verhouden: oprecht, met in achtname van normen en waarden, authentiek, maar vooral ook kritisch.

Door nadruk te leggen op 'ongestructureerde' *deliberate play* activiteiten met de nieuwe spelregels voor F-pupillen heeft de KNVB, een gemeenschappelijk wereldbeeld voor voetballers ontwikkeld in de vorm van een referentiesysteem.

Met de nieuwe wedstrijdvorm geeft de KNVB ook vorm aan de actieve opvatting van gemeenschappelijk van Rosanvallon. In de actieve opvatting van gemeenschappelijkheid staan deelnemen en wederzijds verstaan centraal. Plezier in het voetballen voor pupillen leidt tot een hoge mate van betrokkenheid. In termen van Rosanvallon leidt een hoge mate van betrokkenheid tot een beter wederzijds verstaan. Wederzijds verstaan komt tot stand door een gedeeld referentiesysteem en uit zich in de vorm van gedeelde verhalen. Vanuit deze betrokkenheid kan pupillen de mogelijkheid worden geboden communicatieve vaardigheden te ontwikkelen. Het niet-voetbaltechnisch perspectief in de vorm van communicatief handelen moet daarvoor onderdeel worden van een gemeenschappelijk gedeelde wenselijke situatie.

Bibliografie

- Bohman, James, en William Rehg. 2017. "The Stanford Encyclopedia of Philosophy." Jürgen Habermas. <https://plato.stanford.edu/entries/habermas/>. (geopend Maart 4, 2019).
- Brands, Arie. 1976. *Toetsing en Kritiek. Over objectiviteit en kennisbelang bij Weber en Habermas*. Amsterdam: Boom Meppel.
- Doorne, Frans van, en Michiel Korthals. 1986. *Filosofie en maatschappijkritiek. In debat met Habermas*. Amsterdam: Boom Meppel.
- Haan, Ido de. 2012. "De democratie als werk in uitvoering." In *Democratie en Tegendemocratie*, 9-49. Amsterdam: Boom.
- Habermas, Jürgen. 2004. *The Theory of Communicative Action. Volume 1. Reason and the Rationalization of Society*. Vertaler: Thomas McCarthy. Cambridge: Polity Press.
- . 2006. *The Theory of Communicative Action. Volume 2. The Critique of Functionalist Reason*. Vertaler: Thomas McCarthy. Cambridge: Polity Press.
- Huhtala, Hanna Maija, en Katariina Holma. 2019. "Education of Moral Beings: the Distortion of Habermas' Empirical Sources." *Ethics and Education* Volume 14 (2): 171-183.
- Johnson, James. 1991. "Habermas on Strategic and Communicative Action." *Political Theory* Volume 19 (May 1991): 181-201.
- Korthals, Michiel. 1989. *Jürgen Habermas. De nieuwe onoverzichtelijkheid en andere opstellen*. Amsterdam: Boom Meppel.
- Korthals, Michiel, en Harrie Kunneman, red. 1992. *Het communicatieve paradigma. Mogelijkheden en beperkingen van Habermas' theorie van het communicatieve handelen*. Amsterdam: Boom Meppel.
- Kunneman, Harrie. 1983. *Habermas' theorie van het communicatieve handelen*. Amsterdam: Boom Meppel.
- Kunneman, Harrie, en Jozef Keulartz. 1985 *Rondom Habermas. Analyses en kritieken*. Amsterdam: Boom Meppel.
- Keulartz, Jozef. 1992. *De verkeerde wereld van Jürgen Habermas*. Amsterdam: Boom Meppel.
- Rosanvallon, Pierre. 2011. *Democratic Legitimacy*. Vertaler: Arthur Goldhammer. New Jersey: Princeton University Press.
- . 2012. "De decentrerings van de democratieën." In *Democratie en tegendemocratie*, 123-150. Vertaler: Ineke van der Burg. Amsterdam: Boom.
- . 2013. *The Society of Equals*. Vertaler: Arthur Goldhammer. Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press.
- . 2016. "How to Create a Society of Equals: Overcoming Today's Crisis of Inequality." *Foreign Affairs* 16 (ii): 16-22.

Ruiven, Lennard van, Jorg van der Breggen, Jan Verbeek, en Laura Jonker. 2016. *“Onderzoeksrapport. Optimale wedstrijdvormen pupillen: Onder 6 en tot en met onder 12.”* Arko Sports Media.

Visser, Kirsten, Annet Tiessen-Raaphorst, Marieke Bakel, en Marit de Vries. 2016. *“Sport Toekomst Verkenning. De drijvende krachten van sport en bewegen. Een inventarisatie van factoren die het brede veld van sport en bewegen in de toekomst beïnvloeden.”* Den Haag, Bilthoven: RIVM.